

Яків Гейко

СПОГАДИ ПРО РІДНЕ СЕЛО

Київ, 1986 р.

ЗМІСТ

	Стор
ЯК МИ ВЧИЛИСЬ І ПРАЦЮВАЛИ.....	3
УРИВОК З ЕПІЛОГУ ФРОНТОВИХ СПОГАДІВ.....	15
НЕЗАБУТНЯ ЗУСТРІЧ	20
МІСТЕР БЕЗПАЛЬКО І ДІД МОЙСЕЙ.....	24
ЗБЕРІГАЄМО НАРОДНЕ РЕМЕСЛО СИВОЇ ДАВНИНИ	34
РОЗВИТОК МЕХАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В СЕЛІ	42
ВИПАДКОВІ ЗУСТРІЧІ	45

ЯК МИ ВЧИЛИСЬ І ПРАЦЮВАЛИ (спогади)

Перша спроба піти в школу вчитися в мене виникла, ще коли я ходив без штанів. А без штанів я бігав, набудь, довгенько, бо, пам'ятаю, коли пошили мені вперше полотняні штанці, то одягати їх вперто відмовлявся. Сказав, плачучи:

Не надіну ці штани, бо всі будуть казати, що ти вже здоровий і не будуть давати мені гостинці...

І от одної літньої сонячної днини, в гарячу спеку жнив, коли всі дорослі були в полі, і я залишався вдома на самоті, мені на очі потрапила полотняна школярська торбина, що висіла на гвіздочку на стіні і була наповнена учнівськими книжками, підручниками старшого за мене брата. Вмить майнула задумка взяти ті книжки й піти в школу "Учитись", поки нікого немає дома. Знявши ту торбину з гвіздка, почепив її шлейкою собі через плече. Торса звисла мені аж до п'ят і я хутко почимчикував по вулиці праворуч, аж де її кінця, піднімаючи за собою босими ногами хмару пилуки. Там звернув ліворуч, спустився з гори вниз до місточка, за ним минув якусь криничку і вийшов до чималого горбочка, що тіснив шлях. На горбочку якийсь літній чоловік порався біля погрібника, що стояв над самим шляхом.

– Здрастуйте дядьку! – кажу.

– Здоров, сину, – відповів той.

– Що це ви робите?

– Погрібник ушиваю сніпками.

– А ви, ще в школу не йдете? – запитав.

– Ось дошию погрібника, та й буду йти.

– А я вже йду! – І, сказавши гак, почвалав далі по шляху, аж до другої гори, що біля глиняника була. З глиняника вискочив мені назустріч мій брат, що пас тут корову, відібрав від мене ту торбину з книжками, а мене завернув додому. Отака, бачите, невдача трапилась.

На другий рік, за таких же обставин, тільки весною, дістав я з полички якогось записника з клеєним з його обкладинку маленьким дзеркальцем і вирішив, що цього достатньо буде, щоб мене прийняли до школи. І пішов. Пішов уже не по вулиці, а навпростець, через кладку на березі та Квашуківську гору. Йшов уже в штанах.

Добравшись до школи, сторожко непомітно наблизився до прочиненого вікна і заглянув у клас. У великій латі на підлозі стояли в три ряди довжелезні чорні парти, за якими сиділи учні. Проти них, зіпершись на високу брунатну рахівницю, стояв у чорному костюмі суворий учитель й щось розповідав учням. Він, угледівши мене, підійшов до вікна й лагідно сказав:

– Мальчик, иди домой, ты еще маленький, чтобы ходить в школу...

Тут вибіг з класу на вулицю мій братік Іван, підійшов до мене й запитав:

– Ти чого прийшов сюди?

– Приніс тобі оце дзеркальце... І простяг його Іванові.

Віддавши йому записника з дзеркальцем, бігцем повертався додому, радий, що хоч побачив, яка та школа знутри. А вже дома, коли повернувся зі школи Іван, дізнався, що прізвище того вчителя – Бугай. Химерне таке й страшне – бугай ще б'ється!

Школа не виходила у мене з голови. Особливо, коли у сусідського діда Уласа Нідзельського, що пас громадську отару овець, я побачив засмальцovanного букваря з кольоровими малюнками. Показуючи мені той буквар, дід казав:

– Тут, у нашій хаті, що вже ввійшла в землю по салі вікна, колись мій батько вчив сільських дітей, і мене, грамоті, - і дід, тикаючи тремтячим пальцем у здоровенні літери, проказував:

– Оце "аз", а оце "буки", а це "веді"... Кумедно ото і не зрозуміло, а мені так хотілось навчитись читати...

На третій рік мені пощастило посувати в приміщенні тієї школи. Туди повела мене мати до приїжджого лікаря, який проводив там щеплення вакцини проти віспи всім дітям і дорослим нашого села.

В класі на стіні, що за партами, висіли у величезних засткленних рамках портрети царської сім'ї. На бокових стінах розвішені кольорові учбові плакати. Мої очі не могли відірватись від них, особливо від тих, на яких були зображені люди різник рас та всякі дивовижні звірі. Тяга до навчання ще більше розгорілась.

В наступному, 1916 році, мені сповнилось сім років і я пішов восени з старшими хлоп'ятами записуватись до школи. Тоді навчальний рік починався після "покрови" (з 15-го жовтня), коли кінчали діти пасти корів. Мене не записали, відмовили за віком.

– Прийдеш на следующий год, когда тебе исполнится восемь лет, – сказав

мені молодий учитель.

Не дивлячись на відказ, я щоденно ходив на уроки, сів на вибране місце на одній із парт, і ніякі докори і заборони вчителя мене не змогли примусити залишити школу. А через деякий час, пересвідчившись, що я сприймаю уроки краще за інших, зарахував і мене до списку учнів першого класу Попружанської церковно-приходської школи з 3-х річним строком навчання.

Учителя Бугая вже в школі не було, і нас навчав місцевий хлопець Ариней Аврамович Шестопап, який закінчив Красилівську 2-х класову земську школу з п'ятирічним строком навчання. Цю школу до революції закінчили небагато наших односільчан. Можу їх перелічити:

Це Бурлака Андрій Петрович,
Бердочник Яким Мелетьович,
Бердочник Семен Мелетьович,
Гуртовенко Микола Гаврилович,
Гуртовенко Віктор Гаврилович,
Гуртовенко Андрій,
Гейко Талимін Стахович,
Грудзінський Іван Кальострович,
Довгонос Аврум Зельевич,
Кобзар Назар,
Лавренок Семен Фокійович,
Мартич Грицько,
Мартич Мартин,
Мельник Павло,
Піскун Іван Семенович,
Піскун Степан Семенович,
Піскун Антон Семенович,
Шушківський Шимон,
Шекера Захарко Євтухівич,
Шекера Соловей Павлович
Юхимович Кирилло, та ще дехто.

Після закінчення цієї школи більшість із них працювали, хто вчителем, як-от Гуртовенко М.Г., Гуртовенко А., хто писарював десь, хто став військовим

фельдшером, чи офіцером царської армії, хто був дячком у церкві, а от Піскун І.С. навіть став попом. Це був тоді найвищий службовий ранг на селі. А якийсь Кизима ще до першої світової війни був полковником.

Моя шкільна наука в першому класі проходила так, Уранці після звінка, як тільки вчитель переступав поріг класу, учні всіх трьох груп, як по-команді, вставали з своїх місць, повертались обличчям до царської сім'ї і відразу починали співати молитву "Отче наш, иже еси на небеси". По закінченні молитви повертались обличчям до вчителя і вже по команді "Садитесь!" – сідали. В класі наставала непорушна тиша: вчитель клав на свій столик класний журнал, вузьку довгу лінійну і такої ж довжини квадратик з металевими ребрами. Починалась перекличка, за нею – урок. Раз у тиждень у школу приходив священник (піп). При звертанні до нього, всі звали його "батьюшка". Він проводив заняття по "закону божьому", а потім вів усіх учнів до церкви на шитву. Дехто з старшокласників навіть співав у церковному хорі, яким диригував дяк, або регент із сільських жителів. Раз на рік школі відвідував інспектор народної освіти Таращанського повіту, за прізвищем Коробка О. М.

Уроки вів учитель одночасово в трьох групах, що містились в одній класній кімнаті. В першій групі було біля 40 учнів, у другій – в два рази менше, а в третій 10-12 учнів. Нелегко було вчителю вести так навчання, а ще важче вчитися учням, бо навчання проводилось не на рідній мові, як тепер, а на російській і церковно-слов'янській, які діти мало розуміли. Першокласникам, наприклад, за коротку зиму потрібно було навчитись вільно чигати й писати по-російськи, читати по-«ерковно-славянсько»у, усвоїти лічбу до 1000, вивчити "наизусть" багато церковно-слав'янських молитов. Хто не зміг вивчити домашні завдання – підлягав покаранню. Покарань було кілька видів: стоянка "в углу", стоянка "в углу на коленах", удари лінійкою чи квадратиком по руці, залишення "без обіда" (після уроків). Потягування за вухо було звичайним явищем і за покарання не вважалось.

В кінці уроків заняття кінчались загальним співом державного гімну "Спаси господи люди твоя", або молитвою "Достойно есть, яко воистину".

Вчився я успішно, ретельно дотримувався шкільної дисципліни, тому покарання мене обминали. Тільки один раз в другому семестрі я одержував "квадратик" і заодно стоянку "в углу" за "Помилуй мя, боже, по велицей милости твоей". Ця молитва була настільки довжелезна и незрозуміла, що її ні один учень не міг запам'ятати за один строк. Вивчити її потрібно було із уст батьків, тому що

"псалтиря" ми ще не могли читати, бо написаний був він по-слав'янському. Ми ж тільки почали його вивчати.

А письмом по-російському я оволодів на той час уже настільки, що сусідські дорослі дівчата часто запрошували мене писати листи (за диктантом) до їх коханців, які перебували тоді на фронтах першої світової війни. А ці ж дівчата перед війною вчилися на "лікнепі", що ; був утворений при школі.

Коли наступила Лютневе революція, ніяких змін у навчанні не відбулось, тільки було знято з стіни портрети царської сім'ї та в державному гімні замінено слова "даруй победы нашему благоверному императору Николаю Александровичу и его воинству"... на слова: "даруй победы Великой России и ея воинству".

На другий рік наш вчитель Ариней Аврамович, викравши з багатой сім'ї свою наречену, таємниче зник з села. Тепер нас учила вчителька родом із села Великої Вовнянки Параскева Тимофіївна Прокопенко чи Прокопченко, яка закінчила Ржищівську учительську семінарію. Вона була одинока, молода й красива, але дуже зла й непутяща. Вона нещадно била учнів і наділяла їх всякими непристойними епітетами, що прилипали до дітей на все життя вуличними прозвищами. Для покарання учнів їй було замало лінійки чи квадрата, вона роздобула ще десь плетеного товстого ремінного нагая (плітку) і ним била дітей по голові. Одного разу тем пліткою вона розсікла до крові голову учневі другого класу Кобернику Петрові, сироті, і той, не вгаваючи так плакав, що всі учні завмирили від жаху і обурення. Тепер покарання не обминали й мене. В більшості це траплялось на уроках "закону божого", який важко давався учням. Предмет складали всякі біблійні оповіді – про сотворення богом землі, небесних світил, звірів і людини; про Адама і Еву, їх вигнання із раю; про всесвітній потоп, ковчег Ноя та синів Ноя; про Вавилонське стовпотворіння та багато інших вигадок. Зміст їх легко запам'ятовувався, а трудність полягала в тому, що потрібно було переказати текст оповіді "Слово в слово". Не знаючи російської мови, переказати біблійний тест було непросто, доводилось його "визубрювати наїзусть". Пам'ятаю, на уроці мені довелось переказувати домашнє завдання про дітей Ноя. Я добре вивчив його, тому жваво розпочав переказ цієї оповіді: "Дети Ноя. У Ноя било три сина: Сим, Хам й Афет"... І тут спіткнувся, забув яке після "Афета" треба було сказати слово. Знаючи, що тепер мені не минути покарання, я почервонів, як рак, на очах виступили сльози, почав їх кулаками витирати, став ще більша червоніти і тремтіти від ляку. Вчителька обізвала мене

обізяною і поставила "в угол". Ця кличка "обізяна" – так і прилипла до мене. Я болісно переживав все це. Так переживав, що аж захворів і мусів серед року залишити школу.

У наступному році я знову пішов у другій клас. Школа була обідрана зо всіх боків і без вікон. За літо селяни повиймали всі стекла з рам і тепер не було де їх дістати. Так і вчилися охоплені протягами та стужею, А коли наступили сильні морози, то вирішили, що, йдучи до школи, кожен учень мусить нести на собі з дому в'язку соломи, бо не було чим опалювати школу. Учні на уроках сиділи за партами в шапках чи хустках, зодягнені хто в що, й гак читали, чи писали. Вчителька стояла біля грубки, як приклеєна, постукуючи від холоду чобітками по долівці. Відривалась від грубки тільки, коли потрібно було їй писати щось крейдою на класній дошці. Ми хоч опали дома в теплі (на печі), а вона там же і жила в маленькій кімнатці нетопленої школи.

В ту зиму повертались до села фронтовики розпавшоїся царської армії. Вони подекували, що в школі скоро відмінять "закон божий", заняття будуть вестись повсюди на рідній мові. Хтось із них подарував учительці навіть "Кобзаря" Т.Г. Шевченка, про якого до того ми ніколи нічого не чули. Вона щоденно приносила його в клас, іноді дещо читала нам з нього. Якось на уроці я похвалився, що теж умію читати по-українському. Вчителька була здивована, не повірила й тут же дала "Кобзаря", щоб я прочитав перший розділ з поеми "Наймичка". Я прочитав його перед класом голосно, виразно, емоційно. Всі були здивовані. Тоді вчителька так розщедрилась, що того "Кобзаря" дала мені додому почитати.

За кілька днів при каганці, сидячи на печі, я прочитав всього "Кобзаря". А до того мені до рук попала в перекладі на українську нову "Євангелія", читаючи яку, я отой натренувався і звик до українського читання.

Напровесні школа одержала якісь "Читанки" на українській мові, і Параскеву Тимофіївну від школи було усунуто. Її замістив якийсь галичанин з військовополонених Австро-Угорської армії (прізвище не пам'ятаю). Він досить ввічливо поводився з учнями і з ентузіазмом взявся проводити заняття на українській мові, викликаючи в учнів значний інтерес до навчання. Він навіть уроки співів запровадив. Пам'ятаю, ми вивчили тоді з ним дві народні пісні: українську "Пливе човен води повен", та російську "Во поле березонька стояла". Учні з захопленням сприймали всякі нововведення і навчання.

З тих пір я почав регулярно читати "прочетные" книги, став однією з кращих учнів школи. Пам'ятаю, того року крім "Кобзаря", "Євангелія" та кількох українських оповідань, я прочитав А.С. Пушкіна "Барышня-крестьянка", "Станционный смотритель", "Капитанская дочь".

Подобалась мені читання книжок, тільки в селі їх не було де взяти, бо ніякої бібліотеки тоді у нас не було. Книжки мені приносив старший брат, що вчився в Гейсихській Земській 2-х класовій школі, яку було відкрито напередодні світової війни в поміщицькому будинку. Там була багата бібліотека. В цій школі навчались такі наші односільчани:

Гуртовенко Іван Лищуків,
Гуртовенко Дмитро Демекіїв,
Гейко Іван Трохимів,
Загоруйко Василь Аринейів,
Луцький Сашко Михаськів,
його сестра та ще дехто.

Першим у селі, хто здобув вищу освіту був Загоруйко Василь Аринейович. Він в 1930 році, за путівкою комензаму, закінчив Київський Індустріальний Інститут (тепер КПІ), став інженером.

Ще до світової війни в Станіславчику будувалась Вищепечаткова школа з семирічним строком навчання, на зразок Розкішанської школи, яку побудувала графиня Браницька. В зв'язку з війною, будівництво школи було законсервовано на процесі завершення. Школа була закінчена будівництвом і відкрита вже за Радянської влади в другій половині двадцятих років. До того довгий час у Станіславчику взагалі не було ніякої школи. В середині тридцятих років Станіславчицька семирічка становиться десятирічкою, в ній учаться юнаки і дівчата з сіл Станіславчика, Красилівки, Попружної, Брилівки, частково Гейсиhi та Журавлихи.

На початку 1920/21 учбового року, коли мені потрібно було вчитись у третьому класі, приміщення Попружанської школи прийшло в повне запусіння (там орудували якісь банди), проводити навчання і ньому не можна було. Вчитель галичанин покинув село, діти залишились без школи. Лише в середині зими з великими труднощами громаді далось організувати і яось наладити навчання дітей у пустувавшiх хатах померлого Родака Артлома (біля діда Мойсея) та Рейка Потапа (біля Кізими Семеня). Вчителями громада призначила з гаданнях Піскуна Антона Семеновича та

Шестопада Ариней Аврамовича, який повернувся в село. Невдовзі навчання цих груп перевели в просторну попівську хату, що стояла на тому місці де зараз садиба сучасної школи. В ній було п'ять чималих кімнат. Там же містилась недавно організована "Просвіта" (хата-читальня), появилось багато різних книг на українській мові, піаніно з облупленими клавішами.

"Закон божий" тепер у школі це вивчався, учнів до церкви не водили. В третьому класі підручник "Родная речь" було замінено на читанку "Рідні колоски", а підручник з арифметики залишався той, що й раніше був. У "Рідних колосках" було чимало різних чудових оповідань, и от "Харитя", "Маленький грішник" М. Коцюбинського, "Без хліба", "Украла" Б.Грінченка та інші.

Тоді в селі організувався драматичний гурток. Учасниками, в основному, були колишні Фронтвики. Влітку їх силами суло відремонтовано приміщення старої школи і там обладнано оцелу. Драмгурток підготував і успішно поставив кілька комедійних вистав, як-от: "Кум мірошник або сатана в бочці", "Сватання на Гончарівці", драму "Назар Стодоля" та інші. Режисером і постановником вистав та виконавцем комедійних ролей був колишній фронтвик воєн-фельдшер Назар Кобзар, який проявив неабиякі артистичні здібності, притаманні справжнім митцям.

Відвідувачі вистав за вхід платили натурою (торбинку пшениці чи ячменю), бо гроші тоді не "ходили". Такі вистави в той час улаштувались у школах багатьох сіл, але пізніше спеціальним наказом Наркомом улаштували вистави в шкільних приміщеннях було заборонено. Багато драмгуртків тоді розпалось, в тому числі й Попружанський. Приміщення було повернуто школі. В ній почали працювати вчителі Гуртовенко Микола Гаврилович та його дружина Гуртовенко Лідія Василівна, що пришли в село в 1923 році з Ставищанської школи.

В цей час, при першому голові сільради Ткачуку Тодосю, в Попружні утворюються партійна та комсомольська організації. Вони існували недовго. Неокріпші, вони розпались в період переходу села від Виноградського району до Ставищанського. Причина розпаду – відсутність дійових, грамотних керівників в їх складі. Єдиний із дійових ватажків | партійної організації Шестопад Герасим Давидович був відкликаними з села в райцентр, в зв'язку з обранням його головою Ставищанської Райсудземкомісії, де він і працював довгий час, аж до виїзду на Далекий Схід.¹

У 1921/22 учбовім році в Попружанській школі четвертого класу ще не було. Я,

і ще кілька учнів, піали в 4-й клас Брилівської школи, яка була утворена тоді в пустувавшому поміщицькому будинку. З настанням холодів мої товариші залишили школу, тільки я один настирливо продовжував там навчатись до 5-го класу включно.

Це навчаючись в 5-му класі, у мене виник незвичайний задум: роздобути підручники за 6-й клас, і, пасучи літом корову в полі, самостійно підготуватись до складення екзаменів в 7-й клас (випускний).

Розкішанської Вищепочаткової школи. Цей задум блискуче удався. Я витримав іспити з 5-го в 7-й клас і в 1924 році закінчив цю школу. Директором школи був тоді Білоусов А.Д., а в середині учбового року його замінив Кузнєцов Іван Савович, який потім став Інспектором Ставищенського РВНО, а пізніше – інспектором Білоцерківського ОкрВНО.

Нелегко було мені вчитися у Розкішні, ураховуючи, що я мусів всю осінь і весну ходити до школи пішком і лише на зимові місяці батько погодився найняти для мене куток у Розкішні, А від Попружии і до Розкішної, як-не-як, віддаль добрих 15 кілометрів! Це ґрунтовно підірвало моє здоров'я, я довго лікувався потім.

До речі згадати, до в той час в повіті, крім Розкішанської 7-річної школи, така школа була ще тільки в м.Таращі (повітова).

В перші роки Радянської влади в Ставищах було відкрито учительську семінарію та середня Агропрофшколу. За браком відповідного контингенту абітурієнтів вони після кількох випусків була закриті. Про наявність абітурієнтів можна судити по складі випускників 7-го класу Розкішанської школи, в якому я вчився.

В 1923/24 учбовому році в ньому навчалось всього 23 учні (таких ентузіастів навчання, як я), в тім числі з сіл: Ставищ – 8, Гострої Могили – 6, Сніжок – 2, Розкішної – 1, Кривця – 1, Попружни – 1, Брилівки – 1, Журавлихи – 1, Полковничого Хутора – 1, Федюківки – 1.

ВТРАЧЕНА ЧАСТИНА ТЕКСТУ

... ще до Бугая, був у Попружні вчителем у школі й одночасово регентом церковного хору. Вони були здивовані його успіхами.

Гуртовенки радушно прийняли мене до свого колективу, бо мав їм значно полегшити їх нелегку працю в школі та громаді. Я був комсомолец, молодий, енергійний, в селі користувався неабияким авторитетом, тону з першого дня включився в громадську роботу. Ми значно оживили діяльність "Сільбуду", драмгуртка, виступали там з лекціями, доповідями, випускали загально-сільську

стінгазету. Вели нещадну боротьбу з релігійниками² та їх забобонами, з самогоноварінням, пияцтвом та бешкетництвом, що процвітали тоді на селі.

Драмгурток опікала Ліда Василівна. В ті роки на сцені "Сільбуду" з великим успіхом були поставлені п'єси: "Мартин Боруля", "Сто тисяч", "Хазяїн", "Безталанна" та інші.

Учасниками драмгуртка були: Навар Кобзар, Генко Тофан, Галька Гуртовенко, Іван Гуртовенко, Павло Гуртовенко, Сашко Луцький, Аврам Шекера, Василь Шекера, Василь Лавренюк, Соловей Редька, Ліда Гуртовенко, Тетяна (Танька) Ткачук та інші.

В тіж роки силами школи та сільського активу ми посадили чималу ділянку сосен та дубків в урочищі місцевого лісу, який було знищено вщент в період безвладдя та громадянської війни. Ще за моєї дитячої пам'яті там росли чудові багатовікові дуби, сосни, липи, ясени... їх доглядав і охороняв лісник Рибченко, для якого на галявині лісового косогуру було побудовано добротні будинки, криті оцинкованою бляхою. Їх було пограбовано і зруйновано теж.

Ми також брали активну участі, як агітатори, в організації ТОЗ'Ів, а потім у 1929 році колгоспів: "Переможець", "Соціаліст", Наді я", головами яких були обрані відповідно Шестопап В. Д., Лаврусевич А.А., Шекера Ф.О. Проводили серед селян підписку на газети і позику, вели збір коштів на бібліотеку та радіоприймач для "Сільбуду".

Велика робота була проведена по підготовці будівництва нової школи. Я і Микола Гаврилович, склали проектне завдання і орієнтовний кошторис на будову. Заодно і на спорудження ставу, бо не було де поїти корів в селі. В той час держава не могла ще виділити на це відповідні кошти. Ми добились на загальних зборах села постанови про самоподаткування громадян на будівництво школи. Ці кошти на протязі кількох років вносились до Держбанку, накопичувались там. І тільки після накопичення певної суми можна було приступити до будівництва.

Громадська робота в нас забирала більше часу чим школа. Ми, як то кажуть, днювали й ночували в сільраді. "Сільбуді" на різних засіданнях-зборах, бо ж ми були членами сільради. Головою сільради в той час був Антон Семенович Піскун, головою комнезаву Василь Давидович Шестопап, головою споживчого товариства Семен Фокієвич Лавренюк, зав.сільбудом Павло Миколаевич Гуртовекко, головою СТВ Захарко М. Безпалько.

Одночасово з роботою в школі та виконанням громадських навантажень

учителі УРСР напружено готувались до здачі іспитів з українізації згідно з постановою уряду. Іспити проходили з 1929 році під час весняних канікул в одній із шкіл райцентру. Приймали їх члени Окружної комісії по українізації. Обсяг програми: 1. Знання укромови та літератури (за тестом); 2. Обсяжний реферат на історико-літературну тему (домашня робота).

За результатами виявлених знань, Окркомісія присвоювала відповідні категорії вчителям: тим, хто виявив доскональні знання з укромови – I-ша категорія, тим, чий знання оцінені на "добре" – II-га категорія, чий "задовільно" – III-я категорія. Вчителі, робота яких була одінеш "незадовільно", підлягали звільненню з учительської роботи.

Окружною комісією, після розгляду результатів іспитів, було присвоєно I-шу категорію лише семи вчителям Ставищанського району, в тому числі був і я.

Це був самий напружений період в житті і праці сільських учителів, Не всякий міг витримати таке навантаження, одначе всі працювали з завзяттям. Не даремно тоді казали: "Вчителі – це велика культурна сила на селі".

Клітку того ж року чимала група вчителів Ставищанського району, я і обоє Гуртовенки, на чолі з інспектором РВНО Куделею Степаном Сіловичем поїхали на екскурсію по Дніпрі до заповідника "Асканія Нова". Попутно знайомились з індустрією міст: Києва, Дніпропетровська, Запоріжжя. Коли ми дістались Запоріжжя і побували там на будівництві "Дніпрельстану", я був вражений величчю будови, її перспективами. Керівникові групки заявив:

– Далі не поїду, залишаюсь тут, і до школи не повернусь.

– Нам залишилось перетнути на "дубах" дніпрові пороги, а там і "Асканія Нова", саме цікаве, наша заповітна мрія, – умовляли всі.

– Одумайся, що ти робиш? Будеш жаліти, адже порогів більше нікому не бачити, їх затоплять назавжди.

– Як сказав, так і буде, – відповів. – Тут моя стихія, вам цього не зрозуміти...

Так і зробив. На "Дніпробуді" мене взяли токарем 5-го розряду № "Електро-механічний завод", що обслуговував будівництво. Я відчував гордість і задоволення з причасності до здійснення великих лєнінських ідеї – ідеї індустріалізації країни.

На початку тридцятих років прокотилась по Радянському Союзу перша хвиля спроби політехнізації шкіл. Явне було запрошено Білоцерківською Наросвітою на посаду інструктора-політехнізатора шкіл. Працюючи там, я був обраний до членів

Райкому профспілки "Робос", був його головою.

З Білої Церкви мене було покликано до лав Червоної Армії, через рік присвоєно офіцерське звання й зачислено в кадри командного складу. Звідти попадаю на Далекий Схід, працюю там виконробом на оборонному заводі, одночасово вчусь на механічному факультеті Далекосхідного Політехнічного Інституту в м. Владивостоці. Звідти перевівся в Київ, працював в Проектно-монтажному тресті на інженерних посадах.

Брав участь з боях на фінському фронті, Підчас Великої Вітчизняної війни брав участь в обороні Києва, визволенні Риги, штурмі Кенігсбергу. В боях на фронтах одержав тяжкі поранення. Маю урядові нагороди, в т.ч. Орден Вітчизняної війни 1-го ступеня.

Після Вітчизняної війни працював як інженер, з Ризі по відбудові промислових підприємств, в 1950 році повернувся до Києва в Союзній трест "Південтеплоенергомонтаж" (з якого в 1941 році був покликаний в діючу Армію). В тресті працював на посаді старшого інженера по технічному навчанню, був заступником начальника Центральної лабораторії металів та зварки. Брав участь в контролі зварювальних робіт на моціоні першого блоку Чорнобильської Атомної електростанції.

В 1969 році пішов на заслужений відпочинок.

---

1. У 1925 р. в селі було утворено профспілку «Робземліс», в якій налічувалось біля 20 членів Профгрупоргом був сирота Лиман Гнат Аринейович. Районну організацію очолював Лебедев.

2. Наслідком цього було: розпад Попружанської Общини Євангельських Християн (до якої входили Попружна Брилівка і Станіславчик) та закриття в селі церкви (весною 1929 р.).

Київ; 1986 р.

УРИВОК З ЕПІЛОГУ ФРОНТОВИХ СПОГАДІВ "В ОБОРОНЕ КИЄВА" ОФІЦЕРА ЗАПАСУ ЯКОВА ТРОХИМОВИЧА ГЕЙКО

Пишу не мудрствуя лукаво, а так как было.

На двадцатые сутки мне удалось бежать из плена. Следуя по Крещатику в многотысячной колонне военнопленных, направлявшихся через Киев из Гоголева в Германию, я нырнул в дождливых вечерних сумерках октября в какие-то страшные руины¹. То были развалины распластавшейся до самого Крещатики каменной, громады знаменитого когда то в Киеве – десятиэтажного дома Гинзбурга. До наступления комендантского часа я уже находился на Институтской в квартире Наталии Алексеевны. Сил хватило добежать до Госбанка, скрыться в соседнем дворе. Поднявшись на четвертый этаж углового дома, упал от истощения на пол в знакомой квартире и подняться уже не смог. За ночь распух как колода. Только на седьмые сутки встал на ноги. Осмотрелся, прислушался... О переходе линии фронта теперь нечего было и думать.

С противогазной сумкой через плечо, минуя немецкие заставы и гарнизоны, я поплелся на г к Гнилому Тикичу. Туда, где гуще болота, где родился и рос, где каждая тропинка и каждый кустик мне знакомы с детства.

Началась нелегкая полная опасностей нелегальная жизнь и подпольная работа на оккупированной врагом территории.

Еще находясь в окопах Волошиновки, я видел, что настучавшие фашистские цепи изрядно пестрели шестнадцатилетними юнцами. А сопровождавшие их пушки были на деревянном ходу – выскреблены из застаревших арсеналов поработанных стран Европы. "Это значит, что немецких псов ждет скорая гибель"... – утвердился в мысли я. И эту мысль понес теперь в народ.

Вскоре з своим селе Попружна мне удалось установить связь со школьниками, смастерившими ламповый радиоприемник из деталей, раздобытых в заброшенном физкабинете опустевшей школы. Пойманное в эфире в студеную декабрьскую зиму 1941 года сообщение "Совинформбюро" о разгроме немцев под Москвой слушали с затаенным дыханием, с надеждой скорого краха гитлеровской военной машины, с верой в близкую победу Красной Армии. Долгожданная радостная весть с быстротой

молнии разнеслась далеко по Тикичу. Народ во спрял духом. Юные радиоаматоры Ваня Шестопап, Гриша Польшук, укывшись с приемником на печке, сутками не снимали наушников с головы. С ними дневали и спали.

Действовали мы не одни. Многие бывшие учителя, их ученики, колхозные активисты, оказавшиеся на оккупированной территории, с которыми у меня сохранились связи со времени моей учительской работы в районе, принимали в этом самое активное участие. Например, Андрущенко Василий Яковлевич (учитель из Киева), Плахотнюк Кузьма Сергеевич, Коломиец Петр Андреевич (студент из Антоновки). Из старшего поколения приминаю Шекеру Филлимона Оверкиевича, Гуртовенко Лидию Васильевну, Кобзарь Савву Пантелеймоновича (учитель из Станиславчика), деда Моисея Безпалько. Из молодого, комсомольского, племени – Гуртовенко Виталия, Шекеру Петю, Катю Ладык, Нину Кобзарь и других.

Наша неброская скромная подпольная работа вскоре проявилась довольно результативно. В 1942 году попружане оказали открытое массовое неповиновение гитлеровским оккупационным властям. Попытки угона моих односельчан на каторжные работы в фашистскую Германию, каждый раз заканчивались провалом: абсолютное большинство "завербованных" селян убегали с пути следования. Убегали несмотря на усиленную вооруженную охрану. Бежали дома, бежали со сборного пункта в райцентре Ставище, с железнодорожной станции отправления Жашков. Некоторые, взломав пол в вагонах, бежали из далека – с территории Западной Украины, из Польши, даже Германии. Десятиклассница комсомолка Катя Ладык, рискуя жизнью, в течение года сделала пять таких побегов с пути следования, увлекая за собой многих девушек и парней односельчан. Во всей этой сложной, опасной ситуации Катя никогда не теряла самообладания, держалась гордо и достойно, всегда напоминала землякам:

– Крепитесь, не падайте духом... Наше дело правое, победа будет за нами скоро!

О Кате в селе говорили:

– Она храбрая, как ее отец Сидор!

– Да, помнится, как Сидор возвратился в село с четверья Георгиями из первой войны, – пояснял кто-нибудь из старшего поколения.

Катю я хорошо знал еще с детского возраста, будучи ее первым школьным учителем. Теперь Катя была красивая, умная, жизнерадостная девушка;

мужественная и действительно храбрая. Ее волевые качества, как бы подчеркивались плотного сложения рослой фигурой и недюжинной силой, которой мог бы позавидовать не один атлет.

Такую дерзость попружан фашисты не могли стерпеть. Весной 1943 года, собрав из трех районов Таращанского гебиту (уезда) немецкие гарнизоны с пулеметами, овчарками, и всю полицию, ночью скрытно окружили село и на рассвете учинили невиданную облаву со зверской расправой, какой до того не подвергалось ни одно село гебита.

И на этот раз мало кого удалось довести фашистам к месту каторжных работ в гитлеровском рейхе.

В том же 1943 году были Сталинград, прорыв блокады Ленинграда, Курская дуга.

Немцы, чувствуя скорую свою гибель, начали поспешно вывозить из Украины скот, оборудование, другие ценности. Я устроился по соседству в Разумницкую МТС участковым механиком с целью воспрепятствовать угону или разрушению тракторов и сельхозмашин при отступлении немцев. Эту операцию мне удалось успешно осуществить: все тракторы были укрыты в балках и оврагах, других надежных местах до прихода наших войск.

4 января 1944 года Ставищанский район Советской Армией был освобожден от фашисткой нечисти. Я представился в Райвоенкомат. Там сказали:

– Вы в числе двадцати других таких офицеров-специалистов, принимавших участие в подпольной работе, оставляетесь в районе для восстановительных работ. Только по прибытии вам замены из числа раненых специалистов вы сможете убыть в действующую армию.

В МТС получил срочное боевое задание: подготовить два десятка трактористок для замены трактористов, ушедших в действующую армию.

Вскоре, по выполнению задания по подготовке кадров трактористов, после завершения весенней посевной кампании, я убыл в действующую армию. В составе 17-го отдельного штурмового батальона был направлен на 1-й Прибалтийский фронт, которым командовал Иван Христофорович Баграмян. Предварительно прошел государственную спецпроверку в 240-м лагере НКВД в Горловке на Донбассе.

После почти десятилетней своей одиссеи (годы войны плюс

восстановительный период, задержавший меня в Риге), переплыв бурное житейское море, я, искалеченный тяжелыми ранениями и разными недугами, осенью 1950 года возвратился в Киев в свой трест. Теперь он назывался "Киевпромэнергомонтаж", а вскоре был переименован в "Южтеплоэнергомонтаж". Последнее название сохраняется за ним и до настоящего времени. Оно более полно и емко отражает его территориально-производственную деятельность, хотя теперь он монтирует в основном атомные электростанции.

---

1. Попытка побега вблизи линии фронта (на этапе следования к Гоголевскому лагерю) закончилась задержанием в другом населенном пункте.

Киев, 1981

СПИСОК

громадян села Попружна, вивезених до фашистської німеччини
весною 1943 року підчас масової облави

1. Ладик Катя Сидорівна
2. Лиман Марія Андріївна
3. Пузань Галіна Степанівна
4. Грузінська Тетяна Франківна
5. Гейко Фросина Іванівна
6. Пузань Саня Архипівна
7. Камська Ганя Іванівна
8. Загоруйко ... Василівна
9. Бердочник Онисько Іванович
10. Круць Степан Васильович
11. Кобзар Василь Нікіфорович
12. Красовський Кузьма

Київ, 1981

НЕЗАБУТНЯ ЗУСТРІЧ (з фронтових спогадів часів Великої Вітчизняної війни)

В рідному селі мені добре запам'ятався сусідський пустотливий хлопчисько Петько. Особливо близько довелось його взнати, коли він учився уже в четвертому класі і мені випало допомагати йому в навчанні, по скільки збоку школи були скарги на його відставання. Причина – недисциплінованість. Дивуватись цьому не доводилось. Батька Петько не пам'ятав, а матір рідко бачив; щоб прохарчу ваги і зодягнути сиріт матір і доводилось день і ніч в поті обличчя свого і гірко трудитись в полі і на огороді, будучи до того ще інвалідом від народження. Хлопчик удався на славу оцупкуватий, міцний, але занадто шустрий, великий непосидько. Не було на наших берегах такого осокора, до верховіття якого б він не дістався, особливо коли там були воронячі гнізда; не було в селі садка, з якого він не скуштував би першим рум'яних вишень, духмяна яблук чи груш; не було в школі ровесника, якого він не відлупцював би при нагоді. Чи до навчання було? Хлопчисько був в полоні самого себе і вулиці. З трудом закінчив чотири класи навчання, хто знав чим довелося б йому після цього займатися. Але тут на щастя підоспіла колективізація. Біля хати Петька, поруч, з'явився двір колгоспу "Надія". Петько днював і ночував там. Не заради пустощів. Заради активної участі в колективній праці.

Кілька років підряд а не бував в селі. На весні 1934 року поїхав туди у відпустку з армії, будучи командиром взводу. Я, колишній сільській активіст, відразу вирушив оглянути стан колгоспу, в організації якого колись брав діяльну участь, як агітатор; тоді я був учитель – "велика культурна сила на селі". У дворі колгоспної садиби, що раніше налякала місцевому багатію Павлові Мельнику, біля комори зустрів Петька. Він, як їздовий, завантажував там свого скрипучого візка посівним матеріалом для ярового клину, Я був вражений: з якою легкістю і майстерністю, він, по суті ще підліток, перекидав важкі лантухи з насінням, як уміло володів парною упряжкою, мистецьки вправлявся з кінями. Його силі та спритності я міг тільки позаздрити. І ще помітив я з яким замилюванням і неприхованою заздрістю Петько поглядав на мою комсоставську уніформу, на загадковий наган, що спокусливо виглядав з лискучої кобури на моєму правому боці.

Через десять років, за незвичайних, історичних обставин мені довелося знову

зустрітися о Петьком в рідних місцях на берегах Гнилого Тікича. Була в розпалі Вітчизняна війна і в тих місцях проходив фронт. Тільки що закінчилась жорстока Корсунь-Шевченківська битва, що точилася тут біля півтора місяця. В результаті цієї битви нашими військами було оточено десять с гаком гітлерівських дивізій – біля 55 тисяч солдатів і офіцерів вбито і поранено, більше 18 тисяч взято в полон. Вся їх бойова техніка і озброєння залишилось на полі бою. Німці, огризаючись, котились на захід, чіпляючись залізною хваткою за кожний вигідний рубіж. Це була одна з найбільших битв після нищівних ударів, нанесених нашими арміями гітлерівським військам під Москвою, у Сталінграді, на Курській дузі та на Дніпрі.

Тут і вирішив гвардії майор Редько Петро Прокопові (колишній Петько) після довгих років розлуки заскочити мимохідь в рідне село, щоб побачитись, коли живі, з дорогими матусею та сестричками, якщо їх не замучили фашисти. Тут і відбулась наша незвичайна, хвилююча зустріч¹. Незвичайна тому, що це була зустріч на Фронті і вдома, хвилююча в двоїні, тому, що це було не тільки що звільненій від фашистських загарбників рідній землі. Спогади впливали від серця й душі ...

Гвардії майор Редько був середнього росту, смуглястий, 26-ти років, кремезний та мускулястий. Карбована військова мова, стрімка рухливість і проникливий погляд карих очей випромінювали кипучу енергію, рішучість, вольовий характер. У нього було все, чим має володіти армійський офіцер. Це підкреслювалось і ретельно підігнаною по статурі свіжовипрасуваною офіцерською формою нового зразка. І бездоганною свіжістю підкомірця, яскравістю блиску золотавих погон у два просвіти.

У щиросердечній бесіді між нами відбувся довірчий діалог:

– Петре Прокоповичу, розкажи, будь, ласка, коротко, як тобі вдалося подолати колишню недисциплінованість і відсталість в грамоті?

– Так як и вам: заповзятливим трудом на виробництві та наполегливою працею над собою.

– Можна більш докладно її конкретніше?

– Скажу відверто: запалюючим був для мене ваш особистий приклад.

– В чому ж це?

– В тім, що ви при своєму незavidному здоров'ї змогли упертою працею здобути не тільки цивільну, а й військову спеціальності, стати вельми корисною людиною для суспільства.

– До чого цей гучний дифірамб?

– А до того, що проти вас фізично я богатир, і після того, як побачив на вас у 1934 році військову, та ще й командирську форму – мені стало соромно залишатися надалі їздовим у колгоспі. Я подався в Ленінград попукати щастя в місті; Тоді там працювало багато наших односілчан. Думаю, допоможуть улаштуватись де-небудь на роботу, а там видно буде, як діяти далі, Влаштувався на хлібокомбінат: спочатку їздовий, потім вантажником, Невдовзі став і бригадиром, був ударником, вступив до комсомолу, вечорами вчився. Був обраний до фабзавкому, став профспілковим вожаком – головою фабзавком. Потім армія, військово-артилерійське училище, і тут – війна ...

– В якій частині, яку посаду посідаєш тепер?

– Перед Корсунь-Шевченківської битвою в званні капітана довелось взяти на себе командування танковинищувальним артилерійським полком сорокопяток. В сучасний момент полк виведено на відпочинок та комплектування, а я поки що зі своїм ад'ютантом і шофером тут у відпустці за згодою командування. Адже більше такого не буде, щоб біля порога домівки моєї проходив фронт.

Здавалось, нашій розмові не буде кінця. Вона була над звичайно інтересною, захоплюючою. Я слухав Петра Прокоповича попервах зі спокійною радістю пізнавання, потім все напруженіше – до глибокого хвилювання. Це була зворушливо повість про незвичайний, складний життєвий шлях, яким йшла людина до свого покликання.

Час від часу до столу, за яким точилась наша розмова, підходила, спотикаючись, приземкувата ранопостарівша мати Петька й немовби освідчуючись, вставляла в розмову що-небудь своє, як-от:

– Петрику, а я це й досі не вірю, що це ти, мій син ...

Її глибоко запалі очі, і округле в легкій посмішці обличчя світилося безмежною радістю, материнським щастям.

Ця зустріч була короткочасною і, на жаль, останньою. В недовзі з великою скорботою дізнався, що гвардії майора Редько більше не побачу ніколи. Він поліг смертю хоробрих в боях при звільненні останніх п'ядей рідної Радянської землі від фашистських загарбників.

– В поривах злості, ненависті до заклятого ворога Редько був рішучим та нещадним, в боях проявляв безстрашність, непохитну мужність, відвагу, бойову

доблесть та геройство. Він завжди знаходився в полум'ї бою, завжди попереду. На його рахунку сотні знищення ворожих танків – так про нього говорив його ад'ютант.

Колиб не трапилась ця передчасна смерть Петро Редько високо піднявся б по військових ієрархічних східцях, стояв би в рядах видатних героїв Великої Вітчизняної.

Невмируща слава їм безстрашним радянським воїнам – визволителям, воїнам – переможцям! Наш земний уклін їм!

---

1. Зустріч була в селі Попружна Ставищенського району Київської області.

Київ, 1981

МІСТЕР БЕЗПАЛЬКО І ДІД МОЙСЕЙ

Пригадую, як тисячуголосим відлунням по селу розлетілась незвичайна для 1926 року звістка – новина: Ілія-Пророк виїжджає до Америки. Дехто в селі гак прозивав Ілька Безпалька, хоч той на громовержця нічим не був схожий. Навпаки, був людиною тихою, лагідною і в цьому відношенні – непорочною. Легенька посмішка ніколи не сходила у нього з вуст. Ніхто ніколи на нього не нарікав, ніколи нікого він не зобідив. Так прозвали за його надмірну прихильність і любов до слова божого – до Біблії та Євангелія, які він охоче читав і ретельно заучував з них цілі "стіхи" і навіть "глави", ще з дитинства. Його ніколи не приваблювали ні домашнє господарство, ні ремесла, ні інші житейські справи. Він весь витав в поза хмаровому просторі, в небі, як крилатий янгол.

І от цей Ілля іде в Америку, вірніше, в Канаду, де живуть його старші сестри, іде з смирною, тихою, неквапливою, як і сам, дружиною Палажкою, з двома, це зовсім маленькими діточками. Тільки молодша з нього сестра Тетяна, сиротою залишається на господарстві одна, Правда, не зовсім одна. З молодим роботящим чоловіком. Вона нещодавно вийшла заміж за парубка Павла Заболотнього, що їй сподобався, і ніяка Америка тепер їй не цікавила. Хоч так хотілося б побачитись з старшими рідними сестричками, які залишились там так далеко, за безмежним океаном, на довгі роки, на все життя.

– Еге, і треба ж такому трапитись, – дивувалась Тетяна. Вона смутно, як у сні, пригадувала, як їх, таких не як і ці, Ількові, малолітніх дітей Тетянку. Ілька і трьох підлітків-старших за них дівчаток Ліду, Анастасію і Ганну – батько отак завіз в ту Америку, а потім болісно жалів і проклинав все на світі, що зробив таку необачність. Чому? Тому, що сім'я велика була, а земельки на батьківщині біг мав. От і мусив шукати щастя на чужині, де вдоволю було цілини. А те щастя на чужині – гірше свого нещастя.

Тетяна розповідала:

– На те "щастя" за рік до нас, в 1901 році, з Попружни виїхали до США з сім'ями: Гейко Зінько, Гейко Степан, Цілуйко Максим, Заболотний Мина, Завертайло Іва, та інші. Коли ми приїхали туди, то жили вони поблизу Чикаго, це в землянках. А як в 1910 році ми повернулись на Україну, то в 1911 році ще виїхали в Америку без

сімей, на розвідку, Шестопап Карпо, Гуртовенко Гнат, Гуртовенко Михайло, Аврум Каган, Полонський Павлусь і ще дехто, але коли почалась світова війна, то більшість з них повернулись назад в своє село. Ті ж, що залишились, переселились потім на кращі землі до Канади, в долину ріки Саскачеван. Мої сестри теж. Ілько поїхав до них в 1926 році, в 1927 році поїхав Яків Родак. А Шиндя поїхала зразу десь після Громадянської війни.

Тетяна згадує, як батько оцінював свою еміграцію до Америки: Краще було мені, – казав батько, – виїхати в Сибір, чи в Сирітський край¹, як люди радили. Хоч там і холодно – та край то свій, руський не заморський, свої люди.

Згадуючи ті мандри, вона розповіла:

– Ми, діти, мов пташенята з розореного гнізда, злякано дивились на помутнілі ніколи не бачені гори-хвилі океану, кінця краю яким не було видно із дня в день. Здавалось, ніколи не буде їм кінця, так довго, багато днів і ночей, це тягнулось. Так було, коли добирались туди, в Америку. Так було, й коли повертались потім на батьківщину, де нічого свого не залишилось (ні хати, ні поля), крім добрих людей. А до того, до болю жаль було старших сестричок, моїх дорогих, коханих няньок, які так милували, голубили і навчали мене всьому ще з колиски, може більше за матір. Старий Архип, будучи людиною енергійною і працьовитою, настирливою і бездоганно мужньою, багато зусиль приклав, щоб пристосуватись до життя на новому, необхідному місці. Серед нерозкорчованих пеньків і розкиданого каміння-валунів, як олійні плями на картатому пальті, вилискували на значному наділі невеликі галявини скупі на врожаї заокеанської землі. Все ж потрібно було розкорчувати, каміння по визбирати, потім зорать і зволочить, щоб хліб родити міг.

Нелегко все те додалось. Нелегко добувалися хліб-сіль там.

Сім'я чимала була, та рук дорослих, робочих, не вистачало. Прийшлося надміру трудитись всім, дорослим і малім, особливо діставалось старому Архипові. І від цього він невдовзі занеміг. Лиха болячка десь взялась така, що не тільки зілля всякі не помагали, а й ліки заокеанських лікарів. Ті лікарі радили і наполягали на тому, щоб він повернувся туди, звідкіль приїхав. Злоякісну пухлину, казали вони, можна вилікувати лише там, де родивсь, на батьківщині. Їх поради сули нещирі, виходили не з істини, не з гуманних побуджень. Їх непокоїло як господарів тієї землі, інше: те що хворим іммігрантам немає чого робити в США, вони там не бажанні.

Але Архип цього не розумів. Він вірив в те, що радили. І вік твердо вирішив

повернутись на Україну. Він не залишив свою наміру навіть тоді коли троє з п'яти його дітей навідріз відмовились їхати з ним. То були старші дочки, які встигли вирости за океаном в дорослих красунь і заручились там з працелюбними, як і вони, женихами.

З тих пір пройшло багато часу, чимало, як кажуть, утекло води. За два роки до першої світової війни, так і не вилікувавшись, помер на батьківщині Архип. Трохи пізніше померла Оляна, його жінка. Сиріт Ілька і Тетяну настиг тяжкий період: жорстока світова війна. Потім були буремні роки революцій, нищівні вихори громадянської війни.

І от після цього всього старші сестри із-за океану розшукали своїх бувших малюків, братика і сестричку, і виклопотали дозвіл на виїзд Ілька і Тетяни до Канади, щоб бути вкупі, разом всім. Та Тетянка не поїхала, на запрошення вона відповіла:

– Я вже бачила Америку!

Від тоді, як Ілько вдруге помандрував за океан, пройшло кілька десятків років. За цей час в світі відбулось багато знаменних подій, особливо це стосується Радянського Союзу. Вслід за "непом" всіх нас затопила хвиля індустріалізації, навздогін їй колективізація. Далі захмарився з усіх боків виднокруг і знову гримнула страхітлива війна – друга світова. Для радянських народів – Велика Вітчизняна. Опісля "холодної війни" – атомний шантаж, шалений лемент і божевілля бувших союзників.

Коли, здавалось, усе трохи уляглося, мені якось пощастило добратись до рідного села, де все з дитинства було таке близьке, знайоме, своє. Сидячи тоді за гостиним столом колишньої доброї сусідки Тетяни, я тримав в своїх руках свіжого листа із-за океану від Ілька і товсту кіпу його фотокарток різного часу.

Спитаю відверто: чи часто вам трапилась нагода тримати в своїх руках заокеанського листа близької з дитинства людини, про долю якої кілька десятків років не було ніякої чутки?

Скажемо прямо: ні.

Отож зрозумілим мусить бути той інтерес, цікавість, з якою я віднісся тоді до тієї нагоди, а тепер пишу про це. Коментарі, пояснення до всього давала Тетяна.

В тих фотографіях, як в річковій воді, віддзеркалювалось все життя Іллі там, за океаном, його думи і прагнення, його невдачі.

– Ось де Ілько з Палажкою і своїми дітьми на палубі пароплава, що віз їх з

Лібови до Америки, – пояснювала Тетяна. – А це його зустріч з сестрами і їх сім'ями по прибутті в Какаду – продовжувала вона.

Мою увагу привертав фотознімок, де Ілля біля криниці напуває табунець корів та телят. Наскільки я пам'ятаю, колись Ілля не мав прихильності до подібного роду заняття. Тому мене це дивує.

Тетяна і тут пояснювала:

– Це коли він прибув на місце, йому сестри і "браття во христі"² гуртом допомогли придбати в кредит ферму і в подарунок на звозили ще стільки всякої худоби: сестри по корівці дали, а " браття во христі" – хто теличку, а хто бичка... От він їх і поїть.

Нарешті, я бачу Іллю в робітничій спецівці і його сім'ю на фоні невеличкого дерев'яного будиночку, якогось робітничого містечка.

І мені стає все ясним і зрозумілим. Навіть те, чого не змогла пояснити Тетяна, його сестра. Тобто, що примусило Ілька залишити так успішно розпочате фермерське життя і переселитися в робітниче селище, де живуть лише промислові робітники, до яких Ілля ніколи не належав.

Примітка 2. Браття во христі – члени общини евангельських християн, євангелісти.

Пам'ятаючи Іллю і його вдачу, висновок неважко зробити: щоб в капіталістичній країні устояти фермерові проти натиску різних монополій, потрібно мати вдачу не Іллі Безпалька, а вдачу його батька Архипа, або дядька Мойсея, батькового брата. Там щорічно терплять крах тисячі таких фермерів, як Ілля, і тоді шлях їм лежить до міста.

До речі, про дядька Мойсея. В селі за мого часу його звали вже "дід Мойсей". Живучи по сусідству, я добре його знав і любив за веселу вдачу і кмітливість, за жарти і прихований гумор. Голос у діда металевий, дзвінкий і тягучий до пронизливості. Проте мова була привабливуча, гостра і соковита. Вона полонила, захоплювала й гіпнотизувала слухача. Коли дід Мойсей починав що-небудь розповідати, вже ніхто не міг відірватись від тієї розповіді, не прослухавши її до кінця. Хоч би і яка негайна справа у когось була, він про неї забував, бо перед ним вмить повставала барвиста картина тієї події, яку малював у вашій уяві дід Мойсей.

– Ви знаєте, – починав було дід, ушиваючи сніпками чию не будь хату, – Коли я служив у немца-колоніста в Херсонській губернії, – (Дід любив деякі слова живати в російській вимові), – так з нього був синок трохи молодший віком за мене, йому тоді

було десь біля двадцяти. Він на ліго приїздив з Берліна, де вчився, до батька на канікули. Іноді допомагав у праці на полі. Одного разу ми з ним звозили снопи до парової молотарки. А був він, треба сказати, здоровий і кріпкий, як бик. Снопи кидав на горбу, як пір'інки. Я не встигав їх укладати. А коли подавав останній сніп на самий верх, я якось не удержав своїми вилами той сніп і він звалився німчуку на голову й збив з неї крилатого бриля. А в нього, розумієте, був такий чуб, що не можна вам і передати: чорний, густий на довгий, щей закручений, як у цигана, кучері такі, розумієте, міцні, стійкі та пружні, як грамофонна пружина. Ніколи ніхто не бачив, щоб той чуб у нього коли-небудь був зім'ятий або засміченням, як то буває у декого. Так вже він його плекав та беріг. І от сніп той так уквітчав його буйну головоньку гострими остюками, що вона стала схожою на здоровенну квітку степового будяка. Панич, як навіжений, репетує знизу:

– Донер ветер, шпрінген гір, мов злазь з гарби!

Зліз я з тієї гарби, став перед ним винувато, тримаючи в руках непослушні вила, та й дивлюсь співчутливо на ту уквітчану шевелюру. Панич почервонів як рак, зціпив до мене зуби, щось шкваркотить з пересердя і міцно стиснув, як пудові гирі, кулаки. Далі з розмаху – лусь мене по обличчю, на всю витягнуту свою аршинову руку... Лець я встояв на ногах. Ні слова я не промовив, тільки сплюнув на землю, щоб пересвідчиться, чи зуби на місці. І як деркав в руках ті вила – трійчатку, – так зі всього розмаху і звів ними панича по шевелюрі... І що ви думаєте? Хоч би трохи зім'ялись, чи скільки-небудь увігнулись ті кучері? Ні. Справжні тобі пружини! Тільки остюки від цього забарвились в червоний колір... Мабуть, трохи череп проломився. Та то байдуже. Головне – з кучерами нічого не сталося. От чуб був, так чуб! Ніколи більше такого чуба не доводилось мені бачити в житті.

За цим, дід витягував з під очкура розпухлий капшук з самосадом, відривав чималий клопоть старої газети й скручував цигарку завтовшки з палець (дід частенько порушував протипожежні правила).

– І що ж вам, діду, потім було за той розквітчаний чуб? – питає хто-небудь.

– Нічого не було. Бо за тиждень з тими вилами я вже був дома. Так зразу з того поля й чкурнув.

– А навіщо зам були вже ті вила, що ви їх несли таку даль? – хтось допитувався, все ще норовлячи продовжити розмову.

– Я й сам не знаю для чого. Може, щоб собаки в дорозі де не покусали. Їх тоді

скрізь тьма тьмуца було...

Дід потім пояснював, ще вказуючи на собак, він мав на увазі царських поліцаїв та жандармів. Виходить, ті вила-трійчата ще задовго до Свиридової "зенітки" вправно несли бойову службу в руках селян: під час "Коліївщини" на Уманщині, при Пугачові на Уралі, у смоленських партизан при наполеонівським нашесті. А в подібних до дідової (Мойсея) ситуаціях – то була сама надійна безвідмовна зброя.

В липні 1941 року, коли Кирило Юхимовичі: голова Попружанської сільради, уклавши на полудрабки колгоспного візка заржавілу гвинтівку, що йому видали в районі і алюром "три хрести" виїхав в напрямку Черкас до Дніпра, в цей час до села наближались гітлерівці. На одній з вулиць, жінки, що залишились одні з дітьми, там оточили діда Мойсея. Ломаючи над собою руки, крізь сльози допитувались у нього:

– Діду, що ж це воно буде тепер? Скажіть, ви ж німців знаєте... Німці нас спочатку мордувати будуть, чи зразу всіх повбивають?

Дід Мойсей з гордістю "знатока" німецької нації відповів:

– Порядок буде. Новий порядок... Німець порядок любить! – більше не сказав нічого.

Жінки, похнюпивши голови, в розпачі плачучи розійшлись по своїх хатах.

Через кілька місяців господарювання гітлерівців на Україні тіж самі жінки, що не зрозуміли тоді діда Мойсея, тепер йому проходу не давали:

– Діду, ви ж казали, що тепер порядок буде? Казали, що німець порядок любить... Це такий його порядок, чортяка його б узяв?

Особливо насідала на діда Одарка, жінка Івана Рижого, яка встигла вже справити поминки по своєму Іванові, перечувши в яких запеклих боях брав участь старий "бомбардир наводчик" (На щастя, він цілісінький потім повернувся до дому).

– Это не той немец. Я немца знаю, в Херсонській служив у немца... Это собаче гавно, а не немец! – недвозначно в голос заявив дід Мойсей всьому селу. Тоді його гнівний металевих голос сиреною пролунав далеко по широких берегах Гнилого Тікичу, на Поросі і Дніпрі.

А коли Радянська Армія вигнала з України окупантів і в селі відновився радянський лад, – у діда Мойсея на грудях засяяла бронзою медаль: за те, що першим відверто сказав людям правду про фашистських загарбників, за те, що допомагав партизанам, і за те, що першим старанно взявся з жінками ушивати розруйновані колгоспні будівлі; активно самовіддано допомагав налагоджувати

колгоспне життя, не дивлячись на свій вже похилий вік. Цим самим сприяв нашій перемозі над фашистськими загарбниками.

Коли вже в колгоспі не було чого вшивати – пішов вартувати колгоспне добро, відмовившись від заслуженого відпочинку. До кінь я свого життя був корисним для суспільства.

Ніколи нікому дід не відмовляв в будь якій допомозі, особливо, коли це стосувалось бідолашних вдовиць. Правильний був дід і роботящий.

А хати вшивати він був неперевершений мастак. Ніхто не міг так вив'язати "вугли", як дід Мойсей!

– Не стало діда Мойсея – немає кому в Попружні й хату доладу соломою вшити. От і доводиться тепер їх покривати... залізом або азбошифером... – шаткували колгоспники.

Пробачте, заговоривсь. Прийдеться повернутись до Тетяни в хату.

Так от, я, нарешті, читаю того листа від Ілька. Зразу бачу, що людина його писала після довгої перерви: лист розтягнувся на кілька сторінок. Все в ньому привертав до себе увагу, все в ньому незвичайне. Іноді незрозуміле, викликає питання, іноді дивує, вражає, а то і смішить. Хоч би ось цей його відривок...

"Дорога сестро!

Чимало часу пройшло від тоді, як ми обмінювались листами. В тому ніхто з нас не винуватий, бо нормальні взаємовідносини між нашими країнами з якихось причин час від часу порушуються. Тепер всі тут надіються, що в США скоро буде обраний на президента католик Джон Кенеді. Гадають він зуміє наладити дружні відносини з Радянським Союзом. Тоді, очевидно, все буде набагато краще і тут, у нас в Канаді.

Як нам стало відомо, у вас в цьому році був неврожай. Наскільки я розумію, ви зараз потребуєте допомоги. На жаль, зараз я не можу вам її оказати, бо витратився на ремонт житла. Пришлось дещо переробляти і проводить газове опалення в своєму домі. Так тепер у нас вже все зроблено, що тільки кнопку натисни і обід вариться! А відносно допомоги вам слід було б написати про це сестрі Анні. Їх то тільки двоє – вона та чоловік. Живуть вони заможнo, думаю, не відмовлять вам у допомозі. Не знати тільки для кого вони те багатство нагромаджують ...

Недавно один з наших знайомих їздив на свою батьківщину, туди до вас. Він сам родом з Березянки. Так от, він розповів, що зараз там у вас від самої Жидівської Греблі³ до Таращі дорогу обсадили деревами, в селах горить електрика і, що вже

немає вошей.

Те, що дорогу обсадили деревами – то може бути, я віро в це. А в те, що у вас є електрика і немає вошей – то я не вірю. Напишіть мені, чи правда це, чи ні.

Якщо в США буде новий президент і наладяться гарні відносини і зв'язок між нашими країнами, то я збираюся приїхати до вас сам. Хочу побачити все своїми очима. Я вже вробив усі розрахунки: думаю, що зможу таку подорож здійснити. Але пізніше, потрібно трохи почекати ..."

Коли я в слух читав те місце де Ілля писав яро неврожай, Тетяна замітила:

– І де це вони взяли таке, що у нас неврожай. Еге, я вже й забула, коли то було.

Як видно з листа, Ілля не так давно пристосував у своєму домі кухню до газового опалення, і звичайно, спішить цим досягненням похвалитись сестрі. Можна собі уявити, наскільки містер Безпалько був би вражений, коли б хто-небудь йому сказав, що для мешканців міст Радянського Союзу газове опалення давно перестало бути дивовижним явищем. Воно стало тут звичайним, основним видом опалення. Як бачимо, містер Безпалько не вірить навіть в те, що у нас сяють лампочки Ілліча, і що вже немає всяких паразитів, що колись поїдом їли живісіньких людей, особливо бідноту, і які так дались в знаки сироті Ільку. А що ж тоді він сказав би про супутники, космічні кораблі? Правда, цікаво?

Важко сказати, в чому криється причина недовір'я містера Безпалька до прогресу на батьківщині. Чи то в тій людині, що сама бачила соціалістичні перетворення в Радянському Союзі і не змогла переконливо розповісти про них; чи в тому, що, можливо, як і більшість американців вважав технічний прогрес Америки недосяжним для інших країн?

Може, на думку Іллі, таке взагалі не можливе для тієї країни, яку він колись знав. Можливо все криється в "об'єктивності" американської Інформації? А можливо і в тому, що Ілля, проживаючи довго в високоцивілізованій країні, і до цього часу не зміг наблизитись до користування такими елементарними благами сучасної цивілізації, як газети, радіо, не кажучи вже про телебачення. Останнє євангелістами всяких мастей вважається, як і кіно, безсумнівним проявом сатанинської спокуси. До того потрібно мати на увазі і те, що Ілля всього дві зими ходив до школи.

Однаке, містер Безпалько твердо вирішив відвідати Радянський Союз, батьківщину, щоб власними очима бачити прогрес там. Тільки тоді він повірив би у

все те, що чув від інших.

Містер Безпалько для цього чекав нагоди. Такою нагодою він вважав буде прихід з Білий дім католика Джона Кенеді. Як ми чули з листа, всі там, у Канаді гадали і надіялись, що Кенеді зуміє налагодити з Радянським Союзом дружні відносини американського контингенту. Їх надії не оправдались. Президента Кенеді з недовзі після виборів не стало. Його було привселюдно вбито. Вітрила і кермо США знову були направлені проти Радянського Союзу, оплоту комунізму.

В 1968 році перед президентськими виборами було вбито і Роберта Кенеді, брата Джона, коли той оголосив про свою згоду стати президентом США. Таке може статись і з наймолодшим з братів Кенеді... А час не спить. Як битий шлях, стрімко біжить, скаче, кличе вперед. Тільки містер Безпалько з недовір'ям безпорадно споглядає навколишній світ, сумовито оглядається на прожиті літа і не бачить просвіту в тому, щоб можна було хоч перед смертю відвідати батьківщину; бути там бажаним гостем. Та він не втрачає віри в те, що коли не будь йому таки пощастить здійснити свій намір. Безсумнівно, він хотів бачити оновлену землю, хотів познайомитись з новим поколінням своїх земляків, яке так далеко тепер сягнуло в житті і праці, в культурі і технічному прогресі.

На жаль, американці (на поведі яких іде Канада) ніяк не потраплять обрати такого президента, що міг би тому сприяти.

Теж, що причина всьому тут криється не стільки в президентові, скільки в самій системі державного ладу, – до них ще не дійшло.

По стосується Радянського Союзу, то він готовий значно скоротити віддаль між континентами, щоб такі як містер Безпалько могли просто, зручно, дешево здійснити свої справедливі беззаперечні побажання, свої добрі наміри. Радянський Союз в спроможі казково скоротити віддаль між континентами. Вже сьогодні заокеанський турист, поснідавши, скажімо, в Нью-Йорку, може обідати в Москві, а вечеряти в своєму кінцевому пункті, куди він держить путь. В країні Рад в простори блакитного океану вже злітають з фантастичною надзвуковою швидкістю – 2500 кілометрів за годину – дивовижні міжконтинентальні лайнери. Сьогодні вони вражають у весь світ. З їх появою втрачається одвічне страхітливе відчуття простору на нашій планеті.

Недавно знову відвідав Тетяну. Зайшла річ, звичайно, й про Ілька, Тетяна й Ілько встигли добряче зістаритись, так і не дочекавшись зустрічі. За останні роки небо над океаном так затягнулось грозивими хмарами холодної війни, що не

залишилось ніякого просвітку на зустріч. Особливо, цьому сприяв президент США Рональд Рейган.

А Тетяна з нетерпінням ждала брата. При зустрічі, їй хотілось проїдатись з ним на власному, сімейному "Москвичеві" по селу та по полях, щоб показати в яких світлих хоромах живуть тепер нащадки його колишніх односільчан на оновленій землі, як вони модно одягаються, як вміло водять на колгоспних ланах потужні трактори, та як вправно комбайнують багатий урожай; скільки всякої живності та худоби вирощують там. А ще хотілось їй показати свою внучку Ганю, яка за високі показники в колгоспній праві нагороджена орденом Жовтневої Революції.

Тетяна впевнена, що після такого турне брат замислився б, чи варто йому було б повертатись до Канади, долати втретє бурхливим океан.

- 1. Сирітським Краєм колись з селам України називали Уссурійський Край на Далекім Сході.*
- 2. Браття во христі – члени общини евангельських христіян, євангелісти.*
- 3. Це село на р. Гнилий Тікач, тепер має назву Чапаївка.*

Попружна – Київ, 1986р

ЗБЕРІГАЄМО НАРОДНЕ РЕМЕСЛО СИВОЇ ДАВНИНИ

Щедра на таланти земля України: шанують тут люди і дзвінкоголосу щиру пісню, і запальні веселі жарти, дотепне гостре слово.

А ще більше тут колись шанували народне ремесло, за яким родились і вирували і та щира пісня, і дотепне слово. Народжувались тут і таланти, народні умільці. Такими умільцями в селах була вся жіноча стать від найстаріших бабусь до десятирічних дівчаток. В своїй творчості мистецтва прядіння та ткацтва вони були неперевершені майстри, і поступалися одна одній хіба що в вправності і дещо в якості. Бо ж майстерність того мистецтва передавалась із роду в рід з незапам'ятних часів, що тяглися на Придніпров'ї, як в цьому запевняють вчені, десь від пізньотрипільської культури, близько п'яти з половиною тисяч років. Щоб не повернутись до стану Адама і Єви при фіговому листочку, нашим предкам до Великої Жовтневої революції доводилось надзвичайно багато зусиль віддавати цій складній і тонкій справі, не досипаючи ночей, переборюючи невідступну важку втому. Бо все це в житті народу було важливим, потрібним, як сонце, повітря та хліб.

Я іноді переносуюсь в том копіткий, важкий і моторошний світ, тепер так далекий, чужий, для більшості незнаний. Пригадую свою матір, її невтомне запаморочливе життя, сповнене злободенними турботами. Пізньої ночі вона лягала спати і, трохи подрімавши, вже схоплювалась, задовго до того, як мають заспівати півні – тодішні вірні дзиґарі. Вона засвічувала підсліпуватий каганець, що стояв на комині, і, миттю наладивши на кужіль куделицю конопляного прядива, заходжувалась прясти.

Вслід за матір'ю схоплювався і я. Взявши букваря, сідав на припічку, ближче до каганця, щоб доучувати шкільний урок.

Тримаючи в руках букваря, я час від часу відривав від нього очі, дивився на матір: мене приваблював отой нескінченно довгий процес ручного прядіння, його дивовижно складні операції. Я спостерігав, як вона спритно пучками трьох пальців правої руки приводила в рух веретено, примушуючи його швидко-прешвидко вертатись навколо своєї осі, в той час, як три пучки лівої руки скубли клоччя з куделиці, обмацуючи, ретельно нормували тонкість його пасма. Від цього куделиця все витягувалась і витягувалась рівненькими пасмами, які по другий вже бік пучок

скручувались в тоненьку напрочуд рівну нитку, довгу-предовгу, – на розмах материних рук. В одну мить ту нитку вона спритно насотувала на розчепірені пальці лівої руки, як на маленьке мотовило, з якого, в другу мить, уже змотувала її на веретено. і ввесь цей цикл того процесу – прядіння такої нитки, її насотування і змотування – тривав всього одну якусь хвилю, яка не перевищувала, мабуть, і хвилини. Операції повторювались цикл за циклом, і в передранковій тиші ночі в хаті було чутно лише ритмічне шурхотіння веретена та глибоке рівне дихання сонної сім'ї, що міцно спала на долівці покотом, скоцюрбившись на соломі, застеленій ряднами, укрившись хто чим. За замуrowаними морозом вікнами, надворі, чутно завиває вітер, добивається нестерпна хуга, січе завірюха. І мати спішить. Мусить спішити. Бо ж всіх тих, отой неповний десяток, що покотом спить, потрібно в щось зодягнути, чимсь нагодувати, обіпрясти і обіпрати. Тому прядіння потрібно будь-що закінчити раніше, чим скінчиться зима, бо весною невідкладні роботи в огороді, на полі, дома теж. Тож доводиться якось прискорювати і самий процес прядіння. Для цього досить було їй, після того, як нитка досягала розмаху рук, надати веретену надзвичайно великої швидкості обертового і поступального руху, пустивши його вволю погуляти. Веретено, випорснувши з руки на глинобитну долівку, вже не шурхотіло, а як дзиґа сюрчало і свистіло, тягнучи за собою довгу-предовгу нитку ген, аж на середину хати, до постелі. Так прясти вже не всяка пряля могла. Це вже діяла мистецька майстерність, яку не всяк міг опанувати, не у всякого вистачало на таке хисту.

В такі моменти, коли дзиґа-веретено сюрчало, бігаючи по долівці, з моїх рук випадав буквар, і я зачаровано дивився на ту дзиґу, як на диво, спостерігаючи водночас пестливий погляд матері, її стомлене худорляве обличчя, порізане тонкою сіткою павутиння передчасних зморшок. Впіймавши мій пильний погляд, вона, посміхаючись, казала:

– Дивись, синочку, дивись та приглядайся, а як виростеш, то гляди, щоб взяв собі за жінку таку, яка вмітиме добре прясти, інакше нужда тебе заїсть...

За букваря, що лежав долі, мати ніколи нічого не згадувала, не гримала: він її мало бентежив. Вона сама неписьменна – грамоту вважала за дитячу забаву. Її лише непокоїло, ще з того раннього часу, щоб, бува, її дитина, як виросте, не світилась поміж людей грішним тілом. І тому повчала так.

Іноді було в неділю забіжить до матері "на хвилинку, щоб провідати сусідка, тітка Домаха, Трохимиха, як її частіше звали по чоловікові.

– Ну показуйте, Тетяно, що ви вже тут направили, бо я щось забарилась цього року зі своєю десяткою, а ще ж колись ту дванадцятку починати треба буде.

Я вже за дванадцятку взялась, – каже мати. – Он погляньте в кутку, на мотовилі¹. Оце вже третій мотовильник намотую, якоїсь препоганої...

Домаха пильно розглядає на мотовилі пряжу, мацає шкарубкими пальцями в мотовильнику пасма, чисниці, окремі нитки, і :

– Тетяно, хіба це дванадцятка? Це навіть, не чотирнадцятка, це вже буде якась в біса шіснадцятка². Я такої й не втну.

– Ой, Домахо, не треба так казати... – ніяковіючи, просить мати.

– Вона набожна і не могла стерпіти, щоб в хаті хтось згадував нечисту силу.

– Це ви мабуть на прядці прями, що таке тоненьке та рівне? – про здовжує сусідка.

– Та що ви, Домахо, – веретенем, а чим же... Я й не вмію тою прядкою орудувати; прядкою десь там Олександра пряде, – Це мати про мою сестру.

З дванадцятки, якої потрібно було наткати кілька колодок (сувоїв) на всю сім'ю на сорочки, розмова переходила знову на десятку, що потрібна хлопцям на штани, батькові на підштаники, а жіноцтву на підточки (нижня частина жіночої сорочки, нижче талії). Закінчувалась та розмова "валом", що і його треба буде колись прями, щоб наткати рушників та рядовини на рядна та мішки, бо старі рядна вже рвуться і годяться хіба-що на рядюжки для половини та соломи, чи інших потреб в господарстві.

– І ще хотілося б зібратись колись на вовну, щоб сукна зробити на куртки та свитини, бо вже обносились, – каже мати. – Та й плахти не завадило б зробити, хоч вона вже й виводиться тепер з вжитку; на покривала хотілося б.

– Тепер всі шують чогось спідниці, а колись, пам'ятаю, носили , плахти, – каже Домаха, – і так гарно було дивитись, як ото у неділю йдуть до церкви – всі картаті та квітчасті, як поле у волошках та маках. Полотна ті різнились за тонкістю й по ширині, а рядовина, рушники, плахта ще й візерунком.

Всі технологічні процеси робіт, зв'язаних з прядінням та ткацтвом, виконувались всюди за певним неписаним "стандартом" багатовікового досвіду, мали свої певні терміни, назви, свою лічбу. Походження тих термінів іноді важко й збагнути, бо все те бере свій початок з сивої давнини віків. Спробуйте, наприклад, здогадатись від чого походить назва тієї "чисниці", якою велась лічба ниток в мотовильнику? Мотовильник (ще – півміток) налічував 20 пасом. Пасмо – то 10

чисниць, чисниця – 3 нитки.

З мотовильників снували основу для ткання полотен, а з допомогою вертушок змотували нитки з мотовильника юрком у великі, подібні до сучасного футбольного м'яча, клубки. То вже на підткання. Знову ж "юрок". Хто тепер скаже, що то воно таке і для чого воно? Хіба яка-небудь бабуся підкаже, не інакше.

Про прядіння та ткацтво можна розповідати нескінченно довго, як нескінченно довга нитка підткання. Та все ж таки треба згадати, що до того, як шити сорочки чи іншу білизну, з витканого полотна, потрібно ще ранньої весни позолити його в жлукті з гречаним попелом, виливши на нього баняків двадцять гарячого кип'ятку, щоб відстала шліхта, пропарити, зм'якшити та вибілити. Останнє робилося так. В сонячний весняний день розшукувалось біля річки, струмка чи копанки вільне місце, щоб була там свіжа бережина, трава. І щоб була вона чиста, нічим не забруднена. Брали сувій сирового полотна і, стоячи на влаштованій в воді кладці чи ослоні, стеючи кидали його в воду, щоб намочилось. Для зручності часто сувій розрізували на кілька частин, шматів, по 20 аршинів. Вибирали полотно з води на кладку, складаючи в "гармонію", і збивали дерев'яним прачем. Шалене відлуння різкого трах-трах, трах-трах, як разючі постріли, сповнювало в цей час береги далеко-далеко навкруги, линучи до осель, ланів, особливо, коли збивання провадилось в два праці. Це приваблювало туди парубків – адже таку роботу могли виконувати тільки дорослі дівчата та молодиці. Щоб не замочитись самим при збиванні, вони соромливо підтакували високо спідниці та підточки сорочок, заголюючи ноги вище колін. Проте, висота рівня цього зголювання була значно меншою, ніж рівень теперішнього мініплаття, – тож соромились марно. Після збивання знову замочувалось те полотно й розстелялось на бережині сохнути. Процес повторювався багато разів на день і за кілька днів, при сонячній погоді, те полотно ставало білим, м'яким, придатним для вжитку. В проміжках часу, поки сохне полотно, в супроводі пісні шиють сорочки з торішнього, або вишивають, а хлопці, парубки-гультяї, розводять всякі теревені біля дівчат, гострять те дотепне слово, жартують. При білінні полотен дівчата часу не гають, бо ж зі всім тим, з шиттям та вишиванням, треба упоратися будь-що до зелених свят, поки не наспіло полоття, сапання та підгортання, бо за тим петрівка – жнива, найвідповідальніша, важка пора.

А скільки копітких робіт кожен рік потрібно було виконати жінкам ще до того, як прясти та ткати? Силу-силенну, безліч. Ось погляньте. Перш за все, десь у полі, чи в

садибі, весною вибиралась ділянка зволоженої низинки, заривалась і старанно розпушувалась, щоб ото до троїці, до зелених свят, висіяти сім'я конопель, льону. Старанно оберігати ту ланку конопель, поки виростуть, від дітей, щоб не потолочили, застерігаючи щоденно, щоб туди не ходили, бо саме там сидить та зла й страхітлива росомаха, що ловить дітей. В спасівку, як коноплі, чи льон, виростуть і Відцвітуть, вибирали вже плоскінь – безсім'яні, тендітні коноплини, що давали волокно вищої якості. Їх виривали з коренем з землі, в'язали в горстки – невеликі снопики. Робилося це з великою обережністю, щоб не потолочити, бува, матірну. Вона ж, та матірна, в ріст, а то й вище, людини і густа-прегуста, що ніде й грудці впасти, а там треба ногами ступати. Через 2-3 тижні брали вже й матірну – дорослі, дебели та цупкі коноплини з спілим сім'ям. Їх теж виривали з землі з коренем, в'язали в горстки, сушили, обмолочували сім'я. Горстки матірки, як і плосконі, звозили в місця заплавл річок, де малась стояча вода, там мочили їх, витримуючи під водою тиждень, чи й два, залежно від температури води, щоб то вони не перемокли і щоб, бува, не недомокли, а якраз стільки, щоб серцевина стебел стала крихкою і легко відділялась від волокнин оболонки. Вимочені горстки розставляли на суходолі окремо одна від одної куреником сушитись.

Потім горстки тіпали на бительниці, терли на терниці. На бительниці роздроблялась жорстка серцевина стебел в кострицю, а на терниці видаляли уже ту кострицю від волокнин. Так з горсток конопель, чи льону, утворювалось прядиво-довге жорстке волокно, яке по десять ручок (жмень) складалось в товсті жмути, що мали назву – повісмо.

Зі всім цим треба управитись як найскоріше, ще до покрови, поки стоїть тепла, суха погода, бо все це робиться не в приміщеннях, а надворі. До речі, ваші сільські предки до Жовтневої революції в своїх "виробничих планах" ніколи не користувались календарем, хоч в декого він і був. Строки всіх робіт за звичаєм визначались за стародавніми віхами часу – народними та релігійними святами, які тепер мало кому й відомі, як от водохрещі, троїця, петрівка, спасівка то що. Притому, лік часу по тим віхам вівся в тижнях. І кожний все те мав знати з пам'яті, без всяких нотаток.

Після покрови, як вже вибрано й закагатовано на зиму городину, що теж вважалась за жіночу справу, в роботі з прядивом наступала пора дергання (від російського "дёргать") та чесання: сама неприємна, нудотна, виснажлива робота. І робити її не можна ні в хаті, ні на дворі: в хаті здіймав нестерпну порохняву, а

надворі – осінь, непогода, холод. А робота сидяча, нараз і простудитись можна. То вже її робили в сінях пізно вечорами та досвітками, бо вдень ходять через сіни, вони маленькі, немає де й повернутись там. До того ж потрібно при такій роботі відкривати ляду на горище для витяжки порохняви, що утворює протяги і може викликам простудне захворювання при відкриванні сінних дверей. Отож роботи неодмінно треба закінчити до морозів, бо там настане вже нестерпний холод – в сінях не всидиш. В сінях на ослонах закріплювались кілька металевих щіток (2-3), залежно від товщини та щільності набрання в них зубців з тонко загострених цвяхів. На щітках по черзі розщеплювали в прядиві волокна на все тонші і тонші і водночас висмикували (видержували) з ручки (жмені) прядива короткі пасма волокнин, що потім йшли як пачіски на виготовлення з допомогою дерев'яних гребенів та гребінок мичок (від процесу микати) для прядіння десятки. В деяких місцях замість дергання, просто, м'яли ногами повісма, щоб розщепити волокна на тонші. Розщеплений під час дергання тонкий жмут прядива, що залишався в руці від ручки, перетворювали в "пучку". Його довго, настирливо і копітко чесали ручною Щіткою в свинячої щетини, доки волокнини не ставали м'якими, тоненькими-претоненькими і тендітними, як пух, а сама пучка – як та коса руса, що ото до пояса, як у пісні співається. Готовність та якість волокон тут вже визначалась не обмацуванням пальцями, а на дотик до свого лица, так як ото визначають якість пухових речей жінки і тепер. В пучці, що визнавалась готовою, з обох боків мистецьки завірчували кінці у вигляді головок, що нагадують теперішню наймоднішу жіночу зачіску, і відтепер те звалось уже "кукла". З них навірчували куделицю на кужіль й пряли тонку пряжу, нитки: на тонкі полотна – дванадцятку і тринадцятку, якщо кукли конопляні, і п'ятнадцятку, якщо кукли лляні; з конопляної та лляної суміші волокон пряли чотирнадцятку. П'ятнадцятка по тонкості – то вже вершина ручного ткацького мистецтва. На десятку пряли не з кукол, а з мичок, з більш грубуватого волокна. Клоччя – коротке жорстке волокно, що залишалося від мичок після прядіння десятки, – йшло на вал, тобто для прядіння рядовини /на рядна/. Десятка, дванадцятка і т.д. – то значить ширина основи полотна в 10, 12 і т.д. пасом. А от тонкість пряжі як вивчалась – важко й сказати: мікрометрів тоді не було; примірялось те просто на досвідчене око та ощуп.

Щоб пожвавити перебіг робіт, більшість з них молоді подружки виконали колективно, ходячи одна до одної на "досвідки", супроводжуючи роботу, де можна, піснями, жартами, дотепами; там і заночували.

Ох і гірка була колись та доля жіноча...

Проте, які чудові сорочки з їх рук виходили з того полотна. Та ще як накрохмалити їх та добре прокачати на гладенькому ослоні рублем по качалці. А якщо таку сорочку було оздоблять якимсь двокольоровим мереживом – червоне з чорним по білому – та випрасують склянню кулею – вона так приваблювала глядачів, справляла на них таке враження, якого не може зробити тепер і наймодніша нейлонова. Бо ж то було народне мистецтво, в ньому виявляли митців, у них учились, переймали досвід.

І мені б таку сорочку, та на жаль... я не виконав заповіт матері. Взяв собі за жінку таку, що не вміє прясти. Хоч і бачила, як то все воно робиться, і сама пробувала прясти, а навчитись того не змогла, не прийшлося. Настали інші часи. Світоч генія Леніна освітив багатостраждальну землю і на хвилях Жовтневої революції в країні прошуміли одна за одною навздогін: культурна революція, індустріалізація, колективізація. Згодом потреба в прядінні відпала, в кожній селянській хаті взяли за граніт науки: загальнообов'язкову грамоту, агротехніку, механізацію та електрифікацію.

Те найстародавніше, найбільш масове і важлива колись народне мистецтво, чи ремесло, почало відживати і швидко вмерло. Сьогодні вже воно стоїть на порозі безповоротного забуття. Історія знає багато випадків, коли з різних причин вмирили і забувались безповоротно важливі виробничі процеси, ремесла і навіть цілі древні культури і народи. Досить згадати, наприклад, факти, що вчені до цього часу не можуть розгадати секрет виготовлення таких стійких і високоякісних барвників, або таких міцних і витривалих скріплювальних будівельних розчинів, якими користувались наші предки в древності. Таке може статись і з ручним прядінням та ткацтвом, в разі виникнення потреби в його відродженні.

В сучасну добу на етапі класових загострень та антагоністичних суперечок в шаленому світі країн капіталізму та імперіалізму, при могутньому національно-визвольному русі світу залежних країн, – напад Імперіалістів на країни соціалістичного табору є малоімовірним. Але прикрих неприємностей від них ще можна чекати, враховуючи ту руйнівну силу зброї, якою володіють теперішні агресори. Ото ж і потреба у відродженні ручного прядіння та ткацтва може ще повстати. За прикладом далеко ходити не треба. Суворий 1941-й рік, віроломний напад на Радянський Союз гітлерівських армій: фашисти окупували Україну, інші

райони Радянського Союзу, зруйнували цвітучі промислові міста, сплюндрували колгоспні села. Для тих, хто опинився на окупованій фашистами землі, наступив голод і лихоліття. Не пройшло і року, як в селах обносились одяг дітей, за тим дорослих. І щоб не завбачливі бабусі – ходити б багатьом тоді, як тим святим янголам, без сорочок і без штанів. Збулась би давня мрія горезвісного пана Возного, хоч зиму ніхто б не скасував. ..

Бабусі розшукали на горищах закинуті колись туди свої веретена, прядки та ткацьке начиння. Взялись за незабуте ще ними та їх невістками стародавнє ремесло. З великими труднощами у них навчалась цьому молодь. І це тоді, коли з часу відмирання цього ремесла пройшло всього якихось неповних десять літ (з часу повної перемоги суцільної колективізації).

То ж виходить, що це стародавнє народне мистецтво-ремесло треба зберігати, навіть тоді, коли в ньому я сучасний момент і немає потреби, просто, щоб не забулось.

Те, що в музеях збережуться застарілі зразки прядок та ткацьких верстатів, а етнографи опишуть технологічний процес того ремесла – цього замало. Основного в ньому – віковичних досвіду, навиків – нічим не передати, крім живого показу. А його якраз і не буде де взяти. Тож потрібно все те культивувати. Для цього потрібні невідкладні заходи. Наприклад, такі, з допомогою яких наші колгоспи та радгоспи зберігають тепер в певному обсязі поголів'я коней, що близьке було де зникнення теж з зв'язку з механізацією сільського господарства. Над цим варто подумати.

---

1. Технологічний процес ручного прядіння і ткацтва в цьому нарисі описано таким, яким він був до Жовтневої революції в селі Попружна, теперішнього Ставищанського району Київської області. Тепер прядіння там можна побачити лише на вечорах художньої самодіяльності (дивись фото в газеті «Вечірній Київ» за 26.01.1970г.).

Січень, 1970 р.

РОЗВИТОК МЕХАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В СЕЛІ

Ще здавна і майже до середини XIX століття селяни обробляли поля ралом, плугом та боронами, виготовленими з дерева без вжитку будь-яких металевих частин. Пізніше, дещо виготовлялось в них з металу (заліза).

Збирали врожай з допомогою серпів, кіс та дерев'яних граблів. Молотили збіжжя ціпами чи гарманували, тобто виминали з колосків зерно з допомогою коней чи волів. Робилося це так. На утрамбованому току по колу радіусом 4-5 метрів розстеляли розв'язь снопів, товщиною шару до десяти сантиметрів, і ганяли по ньому на повіді пару коней чи волів, аж поки все зерно не вилущувалось з колосків.

Зібране і провіяне на вітру (в допомогою решета) зерно мололи на муку в жорнах, або несли в лантухах до вітряка чи водяного млина, які мались в кожному селі.

У другій половині XIX століття в Попружні було чотири вітряки, водяний млин та гуральня. Млин, що стояв на Жабокряківці і я ще добре пам'ятаю. А от про гуральню це вже мені розповідав батько. Він на ній постійно працював як тесляр. Розташована гуральня була біля ставу на межі між Попружною і Станіславчиком. Поміщик, якому належала гуральня розорився і в кінці XIX віку гуральню було продано на вивіз, а двір з добротними будівлями купив Попружанський селянин Заболотний Кость і жив там ще й після Жовтневої Революції.

Вітряки були побудовані на царині села в полі на підвищених місцях на всіх виїздах з села: на виїзді до Гейсиhi (тоді) – Коберників, на виїзді до Брилівки (тоді) – Пузаня Мусія, на виїзді до Жидівської греблі (тепер Чапаевки) – Грудзінського Кальостри, на виїзді до Станіславчика (тепер це виїзд до Гейсиhi) – не пам'ятаю чий.

Водяним млином володів якийсь орендар з м. Таращі. Цей млин перестав діяти на передодні Першої світової війни, коли весняною повіддю було прорвано і зруйновано запруду ставу і шлюзи. Із-за війни вони так і не буди відбудовані. Млин було продано з торгів Голику Василю, який з нього побудував собі дощату комору та хлів, а палі, на яких стояв млин, ще й після революції довго виглядали з води, мов русалки, лякаючи дітей.

В кінці XIX століття в селі появились металеві плуги, борони та культиватори, а на початку XX століття кінні молотарки, січкарні, сівалки та косарки-самоскидки. У

Гуртовенка Гаврила появилась олійниця. В поміщицьких маєтках навколишніх сіл (Брилівка, Федюківка), були парові молотарки (з локомотивами) та косарки-самов'язки.

Першими придбали складні сільськогосподарські машини в селі заможні селяни Мелник Василь та Заболотний Кость. Під час НЕПУ ці машини уже мали такі господарства: Грудзінського Кальостри, Лавренюка Прохора, Криворучки Патракія, Родака Демекія, Родана Якова, Гейко Трофима, Лимана Архипа, Пузаня Мирона, Криворучки Павла, Шекери Павла, Кизими Семена та інші. Дехто для молотарок придбав навіть двигуни внутрішнього згорання (реставровані), взамін кінних приводів. Це Кизима Семен, Криворучко Патрикій, Лиман Архип, Пузань Мирон.

Кизима Семен свій двигун пристосував для млинової установки, по скільки вітряків в селі уже не було і селяни мусили возити збіжжя на помол аж в Буки, де був петльовий млин, що належав якомусь Тупчію.

Гейко Андрій, майстер "золоті руки" обладнав механічну майстерню дня ремонту двигунів та складних сільськогосподарських машин навколишніх сіл¹.

На кінець 1927 року (кінець НЕПу) в Попружні налічувалось 360 дворів, загальна кількість населення яких складала близько 2000 чоловік.

Під час колективізації згадані сільськогосподарські машини стали основою механізації колгоспів "Переможець", "Соціаліст", "Надія", утворених у селі в 1929 році. Тракторів та комбайнів в колгоспах району тоді не було. В той час в прискореному темпі велось будівництво тракторних заводів в Сталінграді, Харкові, Челябінську.

Найбільш поширеними сільськогосподарськими машинами були такі типи: косарки самоскидні, виробництва американських фірм "Макк-Кормік" та "Дірінг", сівалки та молотарки ("Б-23", "Б-28", "Б-32"), виробництва заводу "Ельворті" в Єлисоветграді (тепер Кіровоград). Двигуни двотактові потужністю 12-14 кінських сил типу "Триумф", "Аякс", "Перкун" та інші. Кінні приводи виготовляв завод Менцеля в Білій Церкві, а січкарні – Чавуноливарний завод з Таращі.

Для їх обслуговування та кращого використання в 1939 році в Ставищах було створено машино-тракторну станцію (МТС). Майстерня Гейко Андрія стала основою цієї МТС.

Через кілька років в район надійшло вже стільки тракторів та комбайнів, що довелося створити ще дві такі МТС: в селі Янишівці (тепер Іванівка) та в селі

Розумниці. Однак ж всіх колгоспів вони ще не спроможні були обслужити повністю. Деякі колгоспи, в тому числі Попружанські, що довго обходились в певній мірі своєю застарілою технікою. Лише після Великої Вітчизняної війни, коли нової сільськогосподарської техніки стало виготовляться більше і потужність її значно вросла, потреби колгоспів в ній було забезпечено повністю.

Типи сучасних машин загальновідомі.

---

1. Майстерня обслуговувала не тільки навколишні села, а й села всього бувшого Таращанського повіту. Така майстерня була ще в Білій Церкві у інженера Вейса.

Київ, 1986 р.

ВИПАДКОВІ ЗУСТРІЧІ

(спогади)

У неділю на майдані біля Олекси Гуртовенко грала гармонь, бубон і балалайка – троїста музика. Над майданом стояла курява – молодь танцювала. Поміж неї виділявся в крузі молодик у розстебнутій косоворотці, підперезаний шнурком з китицями, в синіх штанях-галіфе, новеньких хромових чобітках – шик тодішньої містечкової моди. "Хлопець явно не сільський", подумав я. А в крузі вертався, як дзиґа, справно вибивав гопака, як ніхто.

Проходячи мимо, я наблизився до гурту дізнатись, хто він такий моторний. Дивлюсь – це Іван Гуртовенко, Гнатів, якого років кілька десь не чуто було в селі. А колись ми учились разом у третьому класі, поруч сиділи на одній парті. Углядивши мене, він вийшов з кругу, підійшов до мене, й витираючи хустиною густий піт з обличчя, простягнув вільну руку:

– Здрастуй, Якове, радий тебе бачити!

– Здоров, Іване. Я теж радий.

– Кажуть, ти тепер учителюєш?

– Похоже, що так. А де це ти так довго пропадав, що й вістки про тебе ніякої не було? – спитав його.

– Був на Донбасі, працював на шахті у Юзівці.

– Що ж ти там робив?

– Поїхав туди з сусідом Михайлом Кіндратовичем, хотів забійником стати, як він, щоб гроші добрі заробляти, так не взяли: кілька місяців до повноліття не вистачало. Михайло Кіндратович упросив начальника шахти підібрати для мене якусь легку роботу не в шахті, на поверхні. Видно, я сподобався начальникові, і взяв мене до себе візником на фаєтон. Я був задоволений цією роботою. А оце приїхав в село "на призов" до Червоної Армії, мій рік підійшов.

Іван був на рік старший за мене.

– В Армії тобі теж непогано буде. Бачу ти добре танцюєш, стрункий, жвавий – якимсь затійником там станеш, а там, дивись, і на командира вивчишся, – сказав я.

– Танцювати то не штука. Під музику самі ноги ходять-дріботять, а руки відставати від них не хочуть. А от учитись – голова не дуже варить... Пам'ятаєш, як

ти мені в школі і перекази писав, і задачки розв'язувати допомагав?

Я пригадав, що це було справді так. На перерві Івана ніхто не міг у бігу "на випередки" перегнати, ніхто не міг вправніше за нього в грі м'яча подати, та й поборотись з ним мало хто наважувався. А от в класі, на уроках, він пасував. Не давалась чомусь йому наука. Тут уже я ставав йому в допомозі. Правда, в боргу він не залишався. В той час (невдовзі після революції) його батько повернувся з Америки (їздив на заробітки) й привіз звідти чимало всякої біжутерії, значків тощо, і кілька цікавих книжок. Іван іноді презентував мене яким-небудь значком, або давав почитати книжку, надруковану за кордоном. Я й тепер йому вдячний за книги "Принц і бідняк" М.Твена та "Хатину дядька Тома" Г.Бічер-Стоу, які я тоді прочитав. Сам Іван в цих книгах тільки малюнки розглядав, читати не любив.

При таких спогадах ми тоді розійшлись.

Через деякий час, працюючи уже в Білій Церкві на ниві народної освіти, де я був обраний головою Райкому профспілки "Робос", я сидів якимось у своєму кабінеті на тихій мальовничій вулиці, готувався до чергової наради освітян. Час від часу поглядав у вікно. На вулиці пригрівало сонце, буяла яскрава зелень і в приміщенні вривався духмяний аромат весни. Манило на свіже повітря, надвір. Навпроти, черев вузьку вуличку в ошатному будиночку містився штаб №-ої дивізії. Біля штабу метушились військові. Раптом, неждано серед них я впізнав Івана Гуртовенка. Це було так близько, що крізь відчинене вікно я виголосив його прізвище. З несподіванки, він довго вдивлявся туди, звідки вирвалось його прізвище, нарешті підійшов в притик до штахетника, що розділяв нас, впізнав.

В нього якраз була вільна година, і ми змогли вдоволю поговорити.

Виявилось, що він тут відбував військову службу як вістовий при штабі дивізії, розносить службові пакети. Його направив сюди військова частина (5-й с.п.), за вимогою дивізії. Потрібен був дисциплінований, вправний рядовий боєць, відмінної виправки.

– Це ще довго тобі служити тут? – запитав я.

– Ні, до восени, – відповів він і запитав мене:

– А ти чому це не в армії?

– Відстрочку одержав на рік за станом здоров'я. А от скажи, куди маєш намір податись ти після демобілізації? Чим хочеш залятись опісля? – випитав я.

– Хотілось би поступити в військоve училище.

– А приймуть тебе? В тебе ж відповідної освіти немає, грамота недостатня – всього три класи.

– Не знаю, обіцяють послати. Поки що зачислили в підготовчу групу, вже ходжу на заняття тут при штаби. Тільки боюсь, що нічого у мене не вийде, бо кажуть, треба знати дроби, геометрію якусь, і ще й алгебру, а я й поняття не маю, що то воно таке. Як ти думаєш? – запитав він.

– Не падай духом. Коли обіцяють, все буде гаразд; в підготовці я тобі допоможу.

Іван з вдячністю сприйняв мою попаду. Ми домовились, що вечорами у вільний час, він буде приходити з завданнями на заняття у мій робочий кабінет, де я засиджувався допізна, а по вихідним дням до мене на квартиру, де я поживав на вулиці Шевченка, 50.

Заняття у нас проходили успішно, Іван піднісся духом, побадьорішав.

Восени 1932 року Івана прийняли до Київського нормального піхотного училища, й він залишив Білу Церкву.

А через рік і мене було покликано до лав Червоної армії і направлено в Житомир у легендарний Богунський полк. Ще через рік я закінчив там команду однорічників, мені присвоїли офіцерські звання (тоді - начсоставське), зачислили в кадр командного складу РСЧА, вручили призначення в Чернігів у 29-й стрілецький полк.

Весною 1934 року, прямуючи до місця служби в Чернігів, я на кілька днів зробив зупинку в Києві, щоб помилуватись його чарівною природою, відвідати видатні старовинні пам'ятники історії та культури Київської Русі. Заодно вирішив зайти в піхотне училище, розшукати земляка.

Розшукувати його довго не довелось. Черговий по училищу, до якого я звернувся, відповів:

– Ось тільки що він проходив тут, зараз я його покличу, – і вмить кинувся в казарму наголошуючи прізвище Гуртовенка.

За якусь хвилину появився Іван, ми по-військовому привітались і вийшли на вулицю. Іван був одягнений у новеньку, з голочки, бездоганно підігнану комсоставську форму з лиснючою брунатною портупеею через плече, яка дуже пасувала йому. На малинових петлицях саржевої гімнастерки жаринами світились по два "кубарі". Це означало, що Гуртовенко уже закінчив училище, йому присвоєно

звання середнього командира. Росту він був нижче середнього, стрункий, плечистий; шатен, коротко стрижений "під бокс". Голубі очі стріляли на всі боки, як іскри, з обличчя не сходила легка заворожлива усмішка з хитринкою. Рухи жваві, говірка ритмічна, злегка приглушена. Таким був його зовнішній портрет на той час.

Однак, за цими зовнішніми його рисами ховались твердість і рішучість характеру, настирливість і сила волі, хоробрість і відвага так потрібні командирові в бойовій обстановці.

В той вечір, гуляючи по вулицях міста, він розповів, що це його останні дні в Києві, що через день він виїжджає до Харкова в Авіаучилище "летнабов" для продовження навчання по цій спеціальності. З їхнього курсу спеціальна відбіркова комісія виділила кілька випускників, в тому числі і його, для підготовки на льотчиків-спостерігачів. Він з задоволенням прийняв цю пропозицію і охоче їде туди вчитись ще на два роки. От тут, я вже позаздрив йому: що не кажіть, – авіація не піхота, хоч піхота цариця полів бою. Це спеціальність для мужніх із мужніх, куди мені не рипатися було, хоч з всякою технікою я був за пані брата.

Черев день ми роз'їхались в різних напрямках. Листуватись не домовлялись, бо я знав, що для Івана листа написати, – легше кубометр дров нарубати. Такий він був грамотій – писака.

Наступна наша зустріч відбулась за років два до початку Вітчизняної війни. Ця зустріч, як і попередні, теж була випадковою. В той час я повернувся з Далекого Сходу, де вчився у політехнічному інституті і працював на оборонному заводі у Владивостоці. З військовою службою давно розпрощався: вона виявилась не зовсім прийнятною для мого здоров'я і мого характеру, хоч армійське начальство і було задоволено мною.

Отаборившись у Києві, поїхав якимось у село провідати батьків і там зустрівся з Іваном. Він приїхав у відпустку до своїх родичів (батьків він втратив ще в дитинстві) і щеголяв по селу в привабливій синій формі льотчика.

– Здорово, "летнаб"! – сказав я при зустрічі з ним.

– От і не вгадав... – відповів він, вітаючись.

– "Летнаб", дружище, з мене не вийшов.

– Це ж чому?

– Там треба всякі складні розрахунки координат робити, грамотно донесення складати, а в мене це не дуже складно виходило. Зробили з мене інструктора по

парашутизму й залишили при училищі працювати. В мене краще за інших удавались парашутні стрибки і звичайні, і зтяжні. Це мені сподобалось, і я не жалію, що взявся за цю справу: тут я на коні, в своїх санях.

Я був радий за нього, що все у нього склалось так удаło. Тепер він був дійсно "на коні": парашут імпував його характеру, вдачі; мужності у нього вистачало. Цілеспрямованість і наполеглива праця принесли йому жаданий результат. Він став ні абияким, прекрасним військовим спеціалістом.

Ми розстались, домовившись про зустрічі на знайомім перехрестку рідного села.

І тут війна...

У Латвії в центрі Риги є чудове мальовниче місце, яке називається "еспланада". Латиші щороку проводять там свято пісні. На велетенській сцені еспланади виступає зведений хор співаків художньої самодіяльності всієї республіки. Тоді тут потрясаюче видовисько! У буденні дні, особливо у вихідні, там на численних лавах алеї відпочиває публіка.

Влітку 1945 року, зразу по закінченні війни, я служив поблизу цього місця в одному з Управлінь Штабу Прибалтійського військового округу, утвореному на основі Штабу Першого Прибалтійського фронту, передислокованого з Пруссії. Якось у неділю, прогулюючись по алеї еспланади, мою увагу привернуло зворушливе явище: кілька відпочиваючих льотчиків, що сиділи на одній із лав, годували з своїх рук зграйку символів миру – голубів, що юрмились біля них. Я неквапливо підійшов туди. І яке ж було моє здивування, коли серед тих льотчиків я впізнав капітана Гуртовенка Івана Гнатовича! В такій далекі, серед незнайомих людей зустріти земляка, товариша дитячих років – це у вищій мірі вразливо. При тому бачити його живим і непошкодженим після такої жахливої війни – це, просто, чудо. Можна уявити, яка дорога і зворушлива була ця зустріч.

Потім ми звітувались один перед одним.

– Я надіявся зустріти тебе щонайменше полковником, – сказав Іван, глядячи на мої лейтенантські погони.

– І я тебе теж.

Опустивши очі долу, мов виправдовуючись, він пояснив:

– Та, мабуть, я вже й був би тим, аби не прикрій випадок на фронті.

– Що саме? - поцікавився я.

– Розумієш, я вже давно мав звання Майора і от якось мені було доручено закинути в тил ворога повітряний десант. Я виконав це завдання, як і раніше виконував інші. Але потім виявилось, що скинув не там, де потрібно було. Мене розжалували і тепер я ходжу в капітанах. А що в тебе трапилось? – перепитав він.

– Не зміг вийти з Київського оточення, тривалий час перебував на окупованій ворогом території. Від того така метаморфоза: починав Вітчизняну старшим лейтенантом, а закінчив її, як бачиш, лейтенантом...

Війна є війна, без втрат вона не буває, – констатував Іван. – А де ти тепер служиш, чим займаєшся? Спитав мене.

Я розповів де служу, і що моїм зайняттям в Управлінні є планування капітального будівництва в масштабі Округу та розквартирування військових частин. Підкреслив, що планування капбудівництва справа для мене нескладна, звична, а от розквартирування – занадто складна штука і не вельми приємна. Тут доводиться часто роз'їжджати по гарнізонам одному, в більшості по глухих лісистих місцевостях Литви, які до цього часу ще кишать всякими бандами. Такі поїзди нелегкі і до того небезпечні. Гірше за все те, що доводиться на місцях уладнувати серйозні конфлікти між командуванням гарнізонів і місцевою владою, зв'язані з розквартируванням частин. В таких випадках мені доводиться виступати арбітром в суперечках між начальником військового гарнізону (в більшості генералом) і головою повітового виконкому, чи секретарем повіткому. А при моєму низькому званні та безпартійності де нелегко дається, хоч повноваження мої високі, вони стверджуються самим Іваном Христофоровичем Баграм'яном, командуючим військовим округом.

Нарешті я запитав капітана, чим він в Ризі займається. На це, жартуючи, Іван відповів лаконізмом:

– Як інструктор по парашутизму 15-ї Повітряної армії ламаю, крошу людські кості – свої власні і підлеглих вояків.

Ця відповідь розсмішила нас обох.

В кінці 1945 року я демобілізувався, але залишався працювати ще в Раді в місцевій промисловості, куди мене запросили на інженерну роботу. З Іваном продовжувались зустрічі в мене на квартирі, чи в нього. Говорили при зустрічах в більшості про що-небудь буденне, іноді вгадували село, чи якісь фронтові пригоди. Про свої бойові заслуги він говорити не любив, тим паче вихвалитись, хоч було їх у нього немало. А от недоліки, свої бойові невдачі, не приховував, говорив про них

відверто, глибоко переживав.

Якось влітку 1948 року Гуртовенко завітав за Даугаву, до мене на квартиру, в новеньких золотавих погонах майора авіації і ще з порогу оголосив:

– Зайшов попрощатись! Завтра виїжджаю до Підмосков'я на перепідготовку. Буду там освоювати нову авіаційну техніку і парашутну справу на реактивних літаках, що почали поступати на озброєння нашої армії.

– Ну, Іване, – сказав я, – тепер бути тобі полковником!

– Казала Настя, як удасться... – відповів він.

Влітку 1950 року я залишив Ригу і повернувся до Києва в організацію, в якій працював до війни. Через деякий час від родичів Гуртовенка довідався, що Іван служить у Підмосков'ї, уже підполковником.

Невдовзі там він і полковником став. Своєю мужністю і завзяттям він в числі перших блискуче загнуждав реактивного коня і блискавично джигітував на ньому в позахмарових просторах при надзвукових швидкостях. Надзвукові швидкості стали його стихією. З ними він пов'язав свої парашутні стрибки, своє життя. Де був великий предтеча майбутніх космонавтів.

Київ, 1986 р.

